

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA KLASICKÉ FILOLOGIE

Křesťané v historiografickém díle Ammiana Marcellina

Diplomová práce

Autor práce: Bc. Jan Wątroba
Vedoucí práce: PhDr. Jiří Šubrt, Ph.D.

2012

UNIVERSITY OF OLMOUC
PHILOSOPHICAL FACULTY
DEPARTMENT OF CLASSICAL PHILOLOGY

Christianity in the historiographical work of Ammianus Marcellinus

Thesis

Author: Bc. Jan Wątroba
Supervisor: PhDr. Jiří Šubrt, Ph.D.

2012

ČESTNÉ PROHLÁŠENÍ

Já, níže podepsaný/á student/ka tímto čestně prohlašuji, že text mnou odevzdané závěrečné práce v písemné podobě, nebo na CD nosiči, je totožný s textem závěrečné práce vloženým v databázi.

V Olomouci dne

.....
podpis studenta/ky

(Zadání vysokoškolské kvalifikační práce)

ABSTRAKT

Práce se zabývá křesťanstvím v historiografickém díle Ammiana Marcellina. Snaží se rozebrat postoj posledního římského historiografa k tomuto nově uznanému oficiálnímu náboženství a tento postoj dokumentovat pomocí zmínek, které jsou v díle obsaženy. Cílem je také zpracovat přehled názorů novodobých badatelů na problematiku křesťanství v díle *Res gestae*. Práce se snaží poukázat na osobní život Ammiana Marcellina a také přiblížit jeho velké historiografické dílo *Res gestae*.

Klíčová slova:

Ammianus Marcellinus, křesťanství, Res gestae, antika, literatura.

ABSTRACT

The graduation thesis deals with the Christianity in Ammianus Marcellinus' historical work. It aims at analysis of the attitude of the last Roman historian to this newly recognized official religion and illustration of his attitude by means of references included in the text. The additional objective is to work out summary of contemporary researchers' opinions of problems of Christianity in *Res gestae* historical work. The thesis also pays attention to Ammian Marcellinus' personal life and describes his historical work *Res gestae*.

Keywords:

Ammianus Marcellinus, Christianity, Res gestae, antiquity, literature.

Na tomto místě bych rád poděkoval PhDr. Jiřímu Šubrtovi, Ph.D. za vedení práce, obětavou pomoc, ochotu a energii, kterými nemálo přispěl k realizaci této práce.

Prohlašuji, že předložená práce je mým původním autorským dílem, které jsem vypracoval/a samostatně. Veškerou literaturu a další zdroje, z nichž jsem při zpracování čerpal/a, v práci řádně cituji a jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

V Olomouci dne .....

.....

(podpis)

OBSAH

ÚVOD	8
1 AMMIANUS MARCELLINUS, POSLEDNÍ ŘÍMSKÝ HISTORIOGRAF.....	10
1.1 Původ Ammiana Marcellina.....	10
1.2 Ammianovo působení v římské armádě.....	13
1.3 Ammianův život po odchodu z římské armády.....	21
2 RES GESTAE AMMIANA MARCELLINA	28
2.1 Pozdní antická historiografie.....	28
2.2 Obsah a okolnosti vzniku Res gestae.....	30
2.3 Rukopisná tradice Res Gestae Ammiana Marcellina.....	35
3 KŘESŤANSTVÍ OD POČÁTKU DO DOBY AMMIANA MARCELLINA	38
3.1 Vývoj křesťanství do konce 2. století	38
3.2 Pronásledování křesťanů v Římské říši.....	39
3.3 Křesťanství v Římské říši ve 4. století.....	43
3.3.1 Ustavení křesťanství jako rovnoprávného náboženství.....	43
3.3.2 Osobnost Iuliana Apostaty.....	45
4 AMMIANUS MARCELLINUS A JEHO POHLED NA KŘESŤANSTVÍ.....	51
4.1 Ammianův postoj k tradičnímu antickému náboženství.....	51
4.2 Ammianův postoj ke křesťanství.....	58
4.3 Jazyk křesťanství u Ammiana Marcellina.....	72
ZÁVĚR	78
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	80
SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK.....	82
SEZNAM OBRÁZKŮ.....	83

ÚVOD

Ve své diplomové práci, nazvané *Křesťané v historiografickém díle Ammiana Marcellina*, se budu věnovat jeho dílu *Res gestae*, ve kterém budu sledovat zmínky o křesťanství a osobní postoj Ammiana Marcellina k tomuto náboženství.

Cílem mé práce je najít a vypsát místa, kde se autor v *Res gestae* zmiňuje o křesťanech, na těchto ukázkách charakterizovat vztah Ammiana Marcellina k tomuto nově etablovanému náboženství v Římské říši. Snahou je pokusit se objevit všechny zmínky o křesťanství, které jsou v historiografickém díle uvedeny, seřadit je a na jejich základě charakterizovat křesťanství a jeho tehdejší dopad na Římskou říši. Na základě textů se pokusím rozebrat a definovat oficiálně prezentovaný, ale také osobní postoj Ammiana Marcellina ke křesťanskému náboženství. V práci se také věnuji osobnímu životu posledního velkého římského historiografa, jeho armádnímu působení a snažím se podat přehled jeho putování a životních osudů ve 4. století našeho letopočtu. Zmíním se o jeho zásadním historiografickém díle *Res gestae*, uvedu stručný obsah díla a okolnosti jeho vzniku, jako i jeho šťastné zachování do dnešních dnů. Abych dotvořil obraz křesťanství, zmíním se stručně o vývoji tohoto náboženství. Samostatně se budu věnovat především situaci křesťanství ve 4. století našeho letopočtu, kdy dosáhlo konečného uznání, zrovnoprávnění a stalo se oficiálním náboženstvím Římské říše. Budu se zabývat postavou císaře Iuliana Apostaty, který byl v očích Ammiana Marcellina náboženským hrdinou, protože obnovil uctívání starého *cultus deorum*.

Téma náboženského smýšlení Ammiana Marcellina je podrobněji probráno především u zahraničních odborníků. Zdrojem pro práci v českém prostředí jsou díla J. Češky, který se dané problematice usilovně věnuje celou svou vědeckou kariéru. Mým hlavním zdrojem jsou především odborné práce zahraničních historiků R. L. Rikeho, T. D. Barnese a G. Kellyho. V odborných článcích se dané problematice věnují E. D. Hunt a klasický filolog V. Neri.

V práci jsem se řídil citační normou splňující interní požadavky katedry s přihlédnutím k pravidlům, která jsou užívána OIKOYMENH. Všechny latinské texty jsem převzal ze serveru LITTERAE ANTE PORTAS (<http://litterae.phil.muni.cz>), který je spravován Masarykovou universitou v Brně. Bez pomoci těchto databází by bylo mnohem obtížnější dané pasáže vyhledat, proto považuji tyto databáze za velmi přínosné. Text *Res gestae* jsem převzal z edice AMMIANUS MARCELLINUS, *Rerum gestarum libri XXXI*, eds. W.

Seyfarth, L. Jacob-Karau, I. Ulmann, Leipzig: Teubner 1978. Pro sekundární literaturu používám úplnou citační normu při všech výskytech v práci. Při psaní jmen jsem se řídil seznamem v příloze pokynů nakladatelství OIKOYMENH.

1 AMMIANUS MARCELLINUS, POSLEDNÍ ŘÍMSKÝ HISTORIOGRAF

1.1 Původ Ammiana Marcellina

Ammianus Marcellinus se narodil v syrské Antiochii mezi lety 330–335. Antiochie (současná Antakya v Turecku) byla v době Ammianova narození nejen centrem obchodu, ale především největším městem na východě, centrem vzdělanosti a také sídlem římských vládců, jako byli Constantius II. nebo Valens. Kromě toho byla také významným centrem křesťanského náboženství. Ammianus sám popisuje Antiochii těmito slovy:

„Hanc nobilitat Antiochia, mundo cognita civitas, cui non certaverit alia advecticiis ita adfluere copiis et internis.“¹

Tu proslavuje světoznámé město Antiochia, se kterým by se jiné nemohlo měřit co do množství skladovaného zboží dováženého i tuzemského.²

Ammianus zřejmě pocházel z dobré rodiny, která se mu snažila zajistit to nejlepší možné vzdělání, jež zahrnovalo řeckou a latinskou literaturu, ale také studium rétoriky. To není překvapující vzhledem k tomu, že předtím v Antiochii působili vyhlášení řečníci, jako byl Jan Zlatoústý nebo Libanios, největší řecký profesor té doby, který tvrdil, že studium latinské rétoriky je důležité pro úspěšnou kariéru v armádě nebo vládě.³

Přestože není zachován žádný Ammianův životopis, a dokonce neznáme ani přesné datum jeho narození či úmrtí, máme o něm relativně dost informací, mnohem více, než o jeho slavných řeckých předchůdcích, působících a píšících ve stejné době. Vděčíme za to především autorovi samotnému. Ammianus totiž ve svých dějinách nevynechává autobiografické informace, které se objevují v jeho díle ve velmi hojném počtu, což rozhodně nebyvalo u antických historiků v dřívějších dobách zvykem. Ammianus zaznamenával události, které viděl na vlastní oči, a díky tomu se můžeme dozvědět, že

---

¹ Amm. XIV, 8, 8.

² Ammianus Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 49.

³ MELLOR, R.: *The Roman Historians*. London 1999, str. 122.

zažil mnohá zvláštní a vzrušující dobrodružství. To nám jednak podává zajímavé a cenné historické informace, jednak porovnání zaznamenaných událostí s jinými historickými prameny dodává hodnověrnost jeho výkladu.⁴

O společenském postavení rodiny Ammiana Marcellina nemáme konkrétní informace vyjma údaje zmiňovaného v jeho *Res gestae*, že jako urozený člověk nebyl zvyklý na pěší chůzi.

„In qua statione lenius recreati cum ire protinus pergeremus et incedendi nimietate iam superarer ut insuetus ingenuus, offendi dirum aspectum, sed fatigato mihi lassitudine gravi levamen impendio tempestivum.“⁵

V této stanici jsme si trochu odpočinuli, načež jsme pokračovali v další cestě. Když už mne zmáhala chvatná chůze, na níž jsem nebyl jako urozený člověk zvyklý, setkal jsem se s hrozným zjevem, jenž mi však, zmořenému těžkou únavou, přinesl nadmíru včasnou úlevu.⁶

Z této poznámky je zřejmé, že pocházel z vyšší společenské vrstvy, ale určitě přesně, ze které, by bylo pouhým dohadem. Vzhledem k tomu, že byl obeznámen s každodenním životem a starostmi kuriálů⁷, mohl se narodit do úřednické rodiny, nebo také do rodiny důstojnické, jak by naznačovalo jeho zařazení k elitním ochranným jednotkám, tzv. *protectores domestici*.⁸ Jako člen této zvláštní jednotky byl přidělen císařským velením

---

⁴ Ammianus Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 7.

⁵ Amm. XIX, 8, 6.

⁶ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 167.

⁷ V dobách, kdy města ztrácela svou autonomii, se kuriálové postupně stávali výkonnými orgány centrální moci. Jejich nejdůležitějším úkolem bylo pracovat ve jménu vlády a v první řadě pro ni vybírat povinné daně a poplatky. Z funkce kuriála (a posléze jeho syna) přímo vyplývala nutnost vymáhat od spoluobčanů státem požadované platby v penězích i naturáliích, to znamená v potravinách, oděvech atd. Viz GRANT, M.: *Pád říše římské*. Brno 1997, str. 67.

⁸ Jednotka zformovaná pravděpodobně za vlády císaře Galliena (vládl v letech 260-280) v rámci jeho reformy císařských ozbrojených sil. Přijetí do tohoto útvaru bylo podmíněno minimálně hodností tribuna. Jednalo se o elitní císařskou tělesnou gardu, která se skládala z jezdecky, takto mohla vykonávat funkci ochrany císaře i v období, kdy byl císař mimo palác. BUNSON, M.: *Encyclopedia of the Roman empire*. New York 2002, str. 457.

v roce 353 ke štábu generála jezdeckva (*magister equitatus*⁹) Ursicina, který v roce 353 pobýval jako velitel polních vojsk v severomezopotámském městě Nisibis. Ammianus se stal průvodcem Ursicina na všech vojenských a životních cestách až do Ursicinova nuceného odchodu z armády. Jejich životní osudy tak byly po sedm následujících let úzce propojeny. Ammianus svého velitele popisuje jako skvělého vojenského důstojníka, který měl ovšem problémy s vykonáváním soudních pravomocí, které z jeho funkce vyplývaly, a protivilo se mu intrikánské prostředí panující na dvoře východního spoluvládce Galla¹⁰. Proto o všem informoval císaře Constantina.¹¹

„Nisibi quam tuebatur accitus Vrsicinus, cui nos obsecuturos iunxerat imperiale praeceptum, dispicere liti exitialis certamina cogebatur abnuens et reclamans, adulatorum oblatrantibus turmis, bellicosus sane milesque semper et militum ductor sed forensibus iurgiis longe discretus, qui metu sui discriminis anxius cum accusatores quaesitoresque subditivos sibi consociatos ex isdem foveis cerneret emergentes, quae clam palamve agitabantur, occultis Constantium litteris edocebat inplorans subsidia, quorum metu tumor notissimus Caesaris exhalaret.“¹²

Nisibis, kterou střežil, Ursicinus, jemuž byl předtím na císařský rozkaz přidělen jako podřízený, a byl nucen rozsuzovat zločiny v hrdelních procesech, ačkoli to odmítal a stavěl se na odpor štěkajícím tlupám pochlebníků. Byl to arci vždy voják a velitel ostřílený ve válkách, avšak soudních procesů byl na hony vzdálen. Když pak viděl nastrčené žalobce a vyšetřovatele, navzájem smluvené, vylézat z týchž pelechů, zpravoval – znepokojen strachem o vlastní bezpečí – o tom, co se potají i veřejně dalo, tajnými dopisy Constantina

---

⁹ Velitel jezdeckva, v podstatě jeden ze dvou nejvyšších velitelů římské polní armády na Východě, který měl za úkol chránit hranici před perskými vpády. Druhý velitel, který velel pěšímu vojsku, byl označován jako *magister peditum*. BUNSON, M.: *Encyclopedia of the Roman empire*. New York 2002, str. 340-341.

¹⁰ Gallus, bratranec císaře Constantia, se v polovině 4. stol. podílel na vládě v Římské říši s oficiálním titulem *caesar*, pod jménem Flavius Claudius Constantius. ČEŠKA, J.: *Zánik antického světa*. Praha, 2000, str. 99.

¹¹ THOMPSON, E. A.: *The Historical Work of Ammianus Marcellinus*. Cambridge 1947, str. 2.

¹² Amm. XIV, 9, 1.

a prosil ho o pomocné sbory, aby se strachem z nich vypařila všeobecně známá caesarova nadutost.¹³

1.2 Ammianovo působení v římské armádě

Roku 354 doprovázel Ammianus svého velitele, kterého bezmezně obdivoval jak po stránce vojenské, tak lidské, z města Nisibis do svého rodiště v Antiochii. Zde na vlastní oči viděl neutěšené poměry způsobené krutovládou východního spoluvládce Galla. Tato napjatá situace ve východních provinciích velmi znepokojovala císaře Constantia II., který se rozhodl Galla odstranit poté, co dal zavraždit nově jmenovaného prefecta¹⁴. Pod záminkou dohody na další spolupráci ho povolal - stejně tak jako Ursicina - do Mediolana (dnešní Milán). Po bezproblémové cestě Malou Asií však Gallus na evropské půdě obdržel novou tělesnou stráž, byl zatčen a v istrijském městě Pole (dnešní Pula) koncem roku 354 popraven.

Císař Constantius hodlal potrestat také Ursicina a chtěl s ním vést soudní řízení, což ovšem Ursicinus netušil. Během celé této cesty Ammianus svého velitele a přítele věrně doprovázel.¹⁵

„Et Vrsicinum primum ad se venire summo cum honore mandavit ea specie ut pro rerum tunc urgentium captu disponeretur concordi consilio, quibus virium incrementis Parthicarum gentium a arma minantium impetus frangerentur. Et nequid suspicaretur

---

¹³ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 50.

¹⁴ *Praefecti iure dicundo* byli zástupci městského praetora, který je jmenoval pro konkrétní obory své jurisdikce v obcích mimo Řím s římským občanským právem. *Praefectus urbis* působil již v době královské jako králův zástupce v době jeho nepřítomnosti ve městě. Jako nejvyšší státní úředník v Římě měl na starosti bezpečnost a pořádek ve městě. *Praefecti* byli nazýváni v době republiky především velitelé oddílů, jež tvořily součást občanského vojska, nebo velitelé pověřeni úkoly spíše správními. V císařské době byli prefekty římsími důstojníci, kteří veleli pomocným sborům, tedy kohortám a alám, přičemž velitel aly měl vyšší hodnost než velitel kohorty. Od doby vlády císaře Claudia (vládl v letech 41–54) byly vojenské praefektury vyhrazeny příslušníkům jezdeckého stavu. *Encyklopedie antiky*. Praha 1974, str. 496.

¹⁵ ČEŠKA, J.: *Zánik antického světa*, Praha 2000, str. 101.

adversi venturus, vicarius eius, dum redit, Prosper missus est comes: acceptisque litteris et copia rei vehiculariae data Mediolanum itineribus properavimus magnis. ¹⁶

Nejdříve se všemi poctami nařídil Ursicinovi, aby k němu přišel, a to pod záminkou, že se spolu poradí o věcech tehdy naléhavých a učiní opatření, jakým zesílením branných sil by zlomili útoky parthských kmenů, hrozících válkou. A aby v tom, že se má dostavit k císaři, netušil žádné protivenství, byl poslán jako jeho zástupce, než se vrátí *comes*¹⁷ Prosper. Když tedy dostal dopis a prostředky k služební cestě, jeli jsme rychle, zdolávající velké denní úseky, do Mediolana.¹⁸

Plány na odstranění Ursicina však překazila Silvanova uzurpace v Galii. *Magister peditum*¹⁹ Silvanus, syn kdysi zdatného válečníka v Constantinových službách Bonita, s úspěchem bojoval s germánskými kmeny, které zle dorážely na galské provincie. Tento Silvanus ale nebyl příliš oblíbený na císařském dvoře a závistivci padělaným dopisem vzbudili Constantiovo podezření, že se Silvanus chystá uzurpovat moc, což se nakonec skutečně stalo.

Ursicinus, jakožto schopný velitel, jenž upadl v nemilost, byl pokládán za vhodnou osobu k oklamání nedůvěřivého Silvana. Císař se proto rozhodl využít ho k zavraždění Silvana a potlačení jeho revolty. Ammianus byl vybrán do skupiny, která měla Ursicina provázet. Všichni muži věděli, že se jedná o velice riskantní podnik, a pokud se jim nepodaří Silvana zabít, čeká je jistá smrt. Ovšem Ammianus se svým velitelem byli velmi rádi, že se již nemusí obhajovat před soudem v Mediolanu, a proto byli vděční i za takto nebezpečnou misi. Podle Ammiana se uklidňovali jedním Ciceronovým výrokem.

---

¹⁶ Amm. XIV, 11, 4–5.

¹⁷ Za dob římské republiky a na počátku principátu označení soukromého průvodce, popřípadě poradce některého úředníka. Od dob Septimia Severa (vládl v letech 193-211) kolegium komitů, jejichž hlavní oblastí působnosti byla římská armáda (generální štáb). Od Konstantina Velikého byly pevně vymezené kompetence úřadu. Vojenští i civilní *comites* se uplatňují v dvorském úředním aparátu i ve správě provincií. Někteří *comites* mají jako vykonavatelé nejvyšších dvorských úřadů silný vliv na císaře a říšskou správu. *Encyklopedie antiky*. Praha 1974, str. 123.

¹⁸ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 55.

¹⁹ Původní nejvyšší velitel (polní maršál) pěchoty. *Encyklopedie antiky*. Praha 1974, str. 358.

„Quae est talis et quamquam optatissimum est perpetuo fortunam quam florentissimam permanere, illa tamen aequalitas vitae non tantum habet sensum, quantum cum ex miseris et perditis rebus ad meliorem statum fortuna revocatur.“²⁰

Ačkoli je nanejvýše žádoucí, aby osud zůstal trvale co nejskvělejší, přece nemá životní vyrovnanost tak povznášející smysl, jako když se štěstěna obrací od bídných a zoufalých poměrů k lepšímu stavu.²¹

Ursicinus těžký úkol splnil. Musel v Colonii Agrippině (dnešní Kolín nad Rýnem), kde sídlilo římské vojsko pod Silvanovým vedením, předstírat Silvanovi přátelství, a jelikož se poklonil novému císaři a choval se velmi loajálně, byl záhy při všech důležitých jednáních žádán Silvanem o radu, a tím se podařilo vetřít do jeho přízně. Celá Ursicinova doprovodná skupina se obávala vojáků, kteří hořeli touhou vyrazit přes Alpy a se svým novým císařem porazit Constantia. Naštěstí se vojáky, kterým byla slíbená ještě větší odměna za odstranění Silvana, podařilo podplatit, aby svého velitele zabili.

„Firmato itaque negotio per sequestres quosdam gregarios obscuritate ipsa ad id patrandum idoneos, praemiorum exspectatione accensos solis ortu iam rutilo subitus armatorum globus erupit atque, ut solet in dubiis rebus audentior, caesis custodibus regia penetrata Silvanum extractum aedacula, quo exanimatus confugerat, ad conventiculum ritus Christiani tendentem densis gladiatorum ictibus trucidarunt.“²²

A tak když jsme zajistili tento úkol prostřednictvím jakýchsi prostých agentů, vhodných již pro své nízké postavení k jeho provedení, vyrazil náhle za ranních červánků houf ozbrojenců, roznícených očekávanou odměnou a – jak už to bývá v nejistých poměrech – také značně odvážných. Tito ozbrojenci pobili stráž, vnikli do paláce, vytáhli Silvana z kapličky, do níž se, chvátaje ke shromaždišti křesťanského ritu, v úzkosti utekl, a ubili ho svými meči.²³

---

²⁰ Amm. XV, 5, 23.

²¹ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 71.

²² Amm. XV, 5, 31.

²³ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 72.

Ammianus mezitím, než se podařilo vykonat vraždu, začal studovat historii a zvyky Galů. Obzvláště jej zajímal původ tohoto kmene, zvyky a také velmi detailně popisoval krajinu, kterou viděl na vlastní oči. S velkým respektem pohlížel na galské válečné umění.

„Ad militandum omnis aetas aptissima et pari pectoris robore senex ad procinctum ducitur et adultus gelu duratis artubus et labore adsiduo multa contempturus et formidanda.“²⁴

K vojenské službě jsou velmi schopni v každém věku a starci táhnou do boje se stejnou pevností v hrudi jako jinoši; a poněvadž mají údy otužilé mrazem i stálou prací, dokáží pohrdat mnoha nejobávanějšími věcmi.²⁵

V brzkém létě 356 byl v Durocortoru (dnešní Remeš) Ursicinus odvolán a nahrazen novým velitelem Marcellem, který byl ovšem záhy vystřídán mnohem zkušenějším válečníkem Severem. Téhož roku se také Ammianus poprvé setkal s dalším mužem, který na něj silně zapůsobil a měl na něj později značný vliv. Tímto mužem byl Constantiův bratranec a nevlastní bratr caesara Galla Iulianus, známý později jako císař Iulianus Apostata, který byl přibližně starý jako Ammianus.

V roce 357 byl Ursicinus znovu povolán do služby a poslán v hodnosti *magister militum*²⁶ na východní hranici, kde v tu dobu hrozily problémy s Peršany a císař zvažoval, zda by bylo výhodné uzavřít s nimi mír, nebo proti nim vést vojenské tažení. Spolu s Ursicinem odešel také Ammianus, který s velkou radostí přijal povýšení svého velitele a popsal jednání o míru.²⁷

„Unde misso in locum Marcelli Severo bellorum usu et maturitate firmato Ursicinum ad se venire praecepit. Et ille litteris gratanter acceptis Sirmium venit

---

²⁴ Amm. XV, 12, 3.

²⁵ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 83.

²⁶ Za dominátu byl *magister militum* nejvyšším vojenským velitelem (polní maršál). Bývali dva: jeden z nich původně velel pěchotě (*magister peditum*), druhý jízdě (*magister equitum*), časem však původní rozdělení působnosti zaniklo. BUNSON, M.: *Encyclopedia of the Roman empire*. New York 2002, str. 457.

²⁷ THOMPSON, E. A.: *The Historical Work of Ammianus Marcellinus*. Cambridge 1947, str. 5.

comitantibus sociis libratisque diu super pace consiliis, quam fundari posse cum Persis Musonianus rettulerat, in orientem cum magisterii remittitur potestate; pro vectis e consortio nostro ad regendos milites natu maioribus, adulescentes eum sequi iubemur, quicquid pro re publica mandaverit impleturi“.²⁸

Odtud poslal na Marcellovo místo zkušeného a schopného válečníka Severa a Ursicinovi nařídil, aby dorazil k němu. Ten radostně přijal jeho list a přišel v našem doprovodu do Sirmia. Tam se dlouho rozvažovalo o plánech stran míru, o němž Musonianus oznámil, že jej lze s Peršany uzavřít, a pak byl Ursicinus poslán zpět do Orientu s náčelnickou pravomocí. Z naší skupiny byli starší členové povýšeni do velitelských míst, kdežto nám mladým bylo nařízeno provázet Ursicina a plnit to, co pro blaho státu rozkáže.²⁹

Mezitím se však perské nebezpečí na východních hranicích říše povážlivě rozrůstalo. Mnohými politickými změnami a také změnami v nejvyšších vládních kruzích byl Ursicinus (a s ním také Ammianus) odvolán z východní hranice říše, kde již nestačil dokončit obranná opatření a měl se odebrat na císařský dvůr. Ammianus, jako pobočník velitele Ursicina, spolu s dalšími důstojníky překročili pohoří Taurus, přešli Malou Asii a došli až k řece Hebru v Thrákii. Tam je dostihl posel s dopisem, že se mají urychleně vrátit do provincie Mezopotámie. Ursicinus, a s ním také Ammianus, byli velmi zmateni a překvapeni takovou změnou rozkazů, ale rychle se odebrali na zpáteční cestu. Perský útok totiž začínal nabírat stále zřetelnější obrysy.³⁰

„Nos interea paulisper cis Taurum morati ex imperio ad partes Italiae festinantes prope flumen venimus Hebrum ex Odrysarum montibus decurrentem ibique principis scripta suscepimus iubentia omni causatione post habita reverti Mesopotamiam sine apparitione ulla expeditionem curaturi periculosam, ad alium omni potestate translata.“³¹

---

²⁸ Amm. XVI, 10, 21.

²⁹ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 99.

³⁰ THOMPSON, E. A.: *The Historical Work of Ammianus Marcellinus*. Cambridge 1947, str. 5–6.

³¹ Amm. XVIII, 6, 5.

My jsme zatím, pobyvše krátce před Taurem, spěchali podle rozkazu k italským oblastem, až jsme přišli k řece Hebru stékající z hor Odrysů. Tam jsme obdrželi císařovo psaní, v němž se nám přikazovalo vrátit se bez odmlouvání do Mesopotamie a provést před nebezpečným tažením potřebná opatření, a to bez jakéhokoliv štábu, neboť veškerá pravomoc byla přenesena na jiného člověka.³²

Ursicinus a Ammianus urychleně přispěchali do města Nisibis, kde zrovna začínalo jaro roku 359. Ihned zahájili obranná opatření, protože vše nasvědčovalo tomu, že perská armáda chystá obrovský útok. Po cestě se přes veškeré útrapy snažili zařídit co nejlepší obranné pozice. U pevnosti Amúdis byli pronásledováni a v podstatě je nepřátelé nespustili z očí do té doby, než se jim s vypětím všech sil podařilo dorazit k městu Amida. V tomto městě se díky perskému vyslanci dozvěděli o úmyslech perského krále, ale museli uprchnout, protože římská armáda již nebyla schopna odolávat tak mohutné přesile perských nepřátel. Po dobytí města se v něm rozpoutala krvavá řež, kterou velmi detailně popisuje Ammianus.³³

„Concursum est tamen undique ad propulsationem periculi tam abrupti, et festinandi studio aliis inretientibus alios audacia hostium ipso successu crescebat. accitis igitur regis imperio proelioribus universis strictoque comminus ferro cum sanguis utrubique immensis caedibus funderetur, oppletae sunt corporibus fossae latiorque via ideo pandebatur, et concursu copiarum ardenti iam civitate oppleta cum omnis defendendi vel fugiendi spes esset abscisa, pecorum ritu armati et inbelles sine sexus discrimine truncabantur.“³⁴

Přesto se odevšad seběhli lidé, aby odvrátili tak krajně hrozivé nebezpečí a protože jedni překáželi v horlivém spěchu druhým, rostla už jen úspěchem odvaha nepřátel. Na králův rozkaz byli tedy povoláni všichni drancovníci, tasily se meče ke zteči, a protože se na obou stranách prolévala v nezměrné řeži krev, ucply se příkopy mrtvými těly, čímž se přístupová cesta rozšiřovala. Potom už se město naplnilo vášnivě se srocujícími zástupy, a

---

³² Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 148.

³³ THOMPSON, E. A.: *The Historical Work of Ammianus Marcellinus*. Cambridge 1947, str. 8–9.

³⁴ Amm. XIX, 8, 3–4.

když zmizela sebemenší naděje na obranu či útěk, byli lidé ozbrojení i bezbranní pobíjeni bez ohledu na pohlaví jako dobytek.³⁵

Jen s velkým štěstím a za pomoci úplatku se jim podařilo uprchnout se dvěma druhy do města Melitény. Ve společnosti Ursicina projel Antiochii, o které si při obléhání perskou armádou myslel, že už ji možná nikdy neuvidí, protože se nevrátí z východního tažení živý.

„Ubi repertum ducem comitatumque iam profecturum Antiochiam revisimus.“³⁶

Brzy potom jsme našli vojevůdce, a poněvadž se už chystal odcestovat, připojili jsme se k jeho družině a tak jsme neočekávaně zavítali opět do Antiochie.³⁷

Na Ursicinovu hlavu padla vina za neutěšený stav a ztrátu Amidy a byl okamžitě, bez náhrady, propuštěn z armády. Ammianus byl nejspíše zdrcen tím, že ho opouští jeho přítel a vzor, ovšem hned za tři roky se zúčastnil nové vojenské expedice, kterou vedl císař Iulianus proti Perské říši. Bohužel se nedochovaly žádné informace nebo údaje o tom, jak žil Ammianus mezi léty 360–363 (tedy v době panování císaře Iuliana), jisté pouze je, že zůstal v armádě.³⁸

V únoru roku 360 došlo k roztržce mezi Iulianem a Constantiem. Vzbouřené galské vojsko totiž odmítlo Constantiův rozkaz k přesunu na Východ, a proto byl Iulianus nucen přijmout hodnost augusta. To mu zajistilo, že už nadále nemusel přijímat rozkazy suverénního Constantia, který mu byl myšlenkově velmi vzdálený. Tuto přiosťřenou situaci a hrozící občanskou válku v říši ale naštěstí ukončila Constantiova smrt a uznání Iulianova nástupnictví. Iulianus provedl řadu reforem, kterými se mimo jiné snažil omezit vliv křesťanské církve. Jeho hlavní starostí ale bylo zabezpečení východní hranice a porážka perského krále Šápúra. Připravoval proto tažení proti Persii, ačkoli ho od tohoto podniku věštcí odrazovali.

---

³⁵ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 167.

³⁶ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 168.

³⁷ Amm. XIX, 8,12.

³⁸ THOMPSON, E. A.: *The Historical Work of Ammianus Marcellinus*. Cambridge 1947, str. 10.

*„Etrusci tamen haruspices qui comitabantur, gnari prodigialium rerum, cum illis procinctum hunc saepe arcantibus non crederetur, prolatis libris exercitualibus ostendebant signum hoc esse prohibitorium principique aliena licet iuste invadenti contrarium.“*³⁹

Etruští haruspikové, kteří doprovázeli znalce neobyčejných úkazů a kterým se nevěřilo, když často před tímto vojenským tažením varovali, předložili ovšem knihy vztahující se k vojenství a ukazovali, že je toto znamení zabraňovací a nepříznivé pro panovníka, který vpadá, třeba oprávněně, na cizí území.⁴⁰

Perský král Šápúr nečekal tak rázný útok a Iulianově armádě se podařilo proniknout až do Babylonie a dostat se ke kanálu, který spojuje Eufrat s Tigridem, dokonce pronikl až pod tehdejší hlavní perské město Ktésifón. Situace se ovšem začala obracet v Iulianův neprospěch. Druhé větvi římského vojska, kterou vedl *comes rei militaris* Procopius, se nezdařilo s arménskými posilami přejít do Médie, a tím se Iulianus dostal pod obrovský tlak Peršanů. Kvůli logistické chybě – spálení zásobovacích vorů – bylo nutné zásobování za pochodu a nedostatečný přísun potravin spolu s palčivým horkem deptaly římskou armádu. Rychlé přepady rozptýlené a pohyblivé perské jízdy srážely morálku římského vojska. Při jednom takovém útoku byl 26. června 363 Iulianus zasažen oštěpem a v noci pak zemřel.⁴¹

*„Quibus ideo iam silentibus ipse cum Maximo et Prisco philosophis super animorum sublimitate perplexius disputans, hiante latius suffossi lateris vulnere et spiritum tumore cohibente venarum, epota gelida aqua, quam petiit medio noctis horrore, vita facilius est absolutus anno aetatis altero et tricensimo.“*⁴²

A když proto již mlčeli, rozmlouval složitě s filosofy Maximem a Priskem o vznešenosti duší. Potom se mu však široce rozevřela rána probodeného boku a otok žil mu

---

³⁹ Amm. XXIII, 5, 10.

⁴⁰ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 262.

⁴¹ ČEŠKA, J.: *Zánik antického světa*, Praha 2000, str. 123–124.

⁴² Amm. XXV, 3, 23.

zadržoval dech. A tu vypil studenou vodu, o niž za děsivé půlnoci požádal, a snadno se rozžehnal se životem, a to ve dvaatřicátém roce svého věku.⁴³

1.3 Ammianův život po odchodu z římské armády

Nově zvolený císař Iovianus odtáhl s deprimovanou římskou armádou z Persie a na další výboje rezignoval. Ammianus se rozhodl definitivně vzdát armádního života. Své pocity po ukončení čtvrt století trvajících služby v císařské armádě popsal ve svém díle.

„Enim vero siquis e militia principis recens digressus abierit in larem, aut provectibus, tali praesente .....irio.....lenii praesul existimatur: ceteri taciturni audiunt dicta ..... solus pater familias tectus narrans aliena et placentia referens et utile pleraque fallendo.“⁴⁴

Jestliže nějaký veterán, který krátce předtím sloužil v císařově vojenské družině, odejde pro pokročilý věk do výslužby, pak se za přítomnosti shromážděných obdivovatelů...cítí jako předzpěvák. Ostatní mlčky poslouchají jeho slova, zatímco jediný domácí pán vypravuje libivé historky, přičemž své posluchače většinou obelhává.⁴⁵

Po svém odchodu z armády Ammianus hodně cestoval. Rozhodl se, že se podívá do evropského Řecka a také navštíví Egypt. Byl zaujatý a uchvácený cestou po Egyptě, kde se obdivoval mnohým historickým stavbám. Velmi na něj zapůsobila egyptská Alexandrie, která byla městem, z něhož vzešlo mnoho učenců, ale zaujal ho také její urbanistický vývoj.

„Sed Alexandria ipsa non sensim, ut aliae urbes, sed inter initia prima aucta per spatiosos ambitus, internisque seditionibus diu aspere fatigata, ad ultimum multis post annis Aureliano imperium agente, civilibus iurgiis ad certamina interneciva prolapsis

---

⁴³ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 305.

⁴⁴ Amm. XXVIII, 4, 20.

⁴⁵ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 382.

*dirutisque moenibus amisit regionis maximam partem, quae Bruchion appellabatur, diuturnum praestantium hominum domicilium.*⁴⁶

Avšak sama Alexandrie se nezvětšovala jako jiná města postupně, nýbrž hned v prvních svých počátcích se rozrostla do velikých rozměrů. Dlouho pak byla sužována krušnými vnitřními rozbroji, až nakonec po mnoha letech – za vlády Aurelianovy – zabředly občanské spory do vražedných bojů, načež byly zbourány hradby a Alexandrie ztratila svou největší čtvrť, jež se jmenovala Brúchion a jež trvale byla domovem vynikajících lidí.⁴⁷

Na své cestě se ještě Ammianus zastavil v Thébách, které ho zaujaly svým mohutným obeliskem, na němž studoval řemeslnou práci a hieroglyfy. Samozřejmě, že nevynechal ani pyramidy, které ho ovšem příliš nenadchly. K Egypťanům necítil velké sympatie a považoval je za národ, který není o moc lepší než Peršané.

*„Per hoc idem tempus rumoribus exciti variis Aegyptii venere conplures, genus hominum controversum et adsuetudine perplexius litigandi semper laetissimum, maximeque avidum multiplicatum reposcere, si compulsori quicquam dederit, ut levare debito possit, vel certe commodius per dilationem inferre, quae flagitantur, aut criminis vitandi formidine, divites pecuniarum repetundarum interrogare.*⁴⁸

Právě v této době přišlo velmi mnoho Egypťanů rozrušených různými pověstmi. Je to hádavý druh lidí, pouštějící se s oblibou do spleťtých soudních pří a nanejvýše dychtivý požadovat zpět mnohonásobně více; a má-li někdo z nich dát něco upomínateli, aby se snížil dluh, touží splácet to, co se vymáhá, alespoň pohodlně s odkladem, anebo chce ve strachu, aby se vyhnul obvinění, obžalovávat boháče z vydírání peněz.⁴⁹

---

⁴⁶ Amm. XXII, 16, 15.

⁴⁷ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 253.

⁴⁸ Amm. XXII, 6, 1.

⁴⁹ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 230.

Po opuštění Egypta se vydal na průzkumnou cestu po Řecku, kde se mu 21. července 366 naskytlá příležitost, aby si prohlédl následky ničivé katastrofy tsunami, se svou lodí si ze vzdálenosti 2 mil prohlížel devastující účinky přírodní síly.⁵⁰

„Relapsa enim aequorum magnitudo cum minime speraretur, milia multa necavit hominum et submersit recurrentiumque aestuum incitata vertigine, quaedam naves, postquam umentis substantiae consenuit tumor, pessum datae visae sunt exanimataeque naufragiis corpora supina iacebant aut prona.“⁵¹

Množství vod se totiž vrátilo, když se to nejméně čekalo, a usmrtilo i pohřbilo pod svou hladinou mnoho tisíc lidí a v rozběsněném víru zpět běžícího vlnobití bylo vidět poté, co opadlo vzduší tekuté látky, některé lodě uvržené do zkázy, a těla usmrčená při ztroskotání ležela na zádech nebo obličejem dolů.⁵²

Když se v roce 371 Ammianus vrátil zpátky do Antiochie, stal se svědkem zásahů proti stoupencům pohanských kultů, obviňovaných z provozování magie a také soudních procesů, k nimž docházelo za nového císaře Valenta. Císař Valens byl ve své náboženské politice velmi netolerantní a snažil se potlačovat pohanské kultury. To byl ostatně obecný trend doby a císařové, kteří přišli po Valentovi (např. Theodosius nebo Honorius), pokračovali v nastoleném kurzu s ještě větší razancí. Při tomto masovém obviňování, zatýkání a soudních procesech, bylo mnoho významných obyvatel, kteří byli do Antiochie přivedeni, nakonec odsouzeno k smrti.⁵³

„Igitur cum praefecto praetorio summatibus quaesitis in unum, quibus cognitiones commissae sunt, intenduntur eculei, expediuntur pondera plumbea cum fidiculis et verberibus, resultabant omnia truculentae vocis horroribus, inter catenarum sonitus "tene, claude, conprime, abde" ministris officiorum tristium clamitantibus. Et quoniam addici

---

⁵⁰ THOMPSON, E. A.: *The Historical Work of Ammianus Marcellinus*. Cambridge 1947, str. 13.

⁵¹ Amm. XXVI, 10, 19.

⁵² Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 344.

⁵³ THOMPSON, E. A.: *The Historical Work of Ammianus Marcellinus*. Cambridge 1947, str. 13.

*post cruciabiles poenas vidimus multos, ut in tenebrosis rebus confusione cuncta miscente.*⁵⁴

Když se tedy s prefektem praetoria sešli nejvyšší činitelé, jimž byly svěřeny výslechy, napínala se „hřibata“, chystala se olovená závaží i s provazy a důtkami, a všechno se ozývalo hrůzně drsnými hlasy, přičemž vykonavatelé smutných úkonů mezi řinčením řetězů vykřikovali: „Drž, zavři, přitlač, uklid!“ A poněvadž jsme viděli, jak byli mnozí po trýznivém utrpení vydáni na smrt – přičemž zmatek, jak to v ponurých poměrech bývá, míchal všechno dohromady.⁵⁵

Dodnes není jasné, proč se Ammianus Marcellinus v roce 378 rozhodl opustit Antiochii a odejít do Říma. Na své cestě do italské metropole navštívil i památné bojiště u Adrianopole (dnešní Edirne), kde císař Valens podlehl gótským kmenům. I tak zkušený voják, jakým Ammianus byl, si s hrůzou prohlížel zbytky římské armády na bitevním poli.

*„Humatis denique pro locorum et temporis ratione honoratis quibusdam inter defunctos, reliqua peremptorum corpora dirae volucres consumpserunt adsuetae illo tempore cadaveribus pasci, ut indicant nunc usque albentes ossibus campi. constat tamen in numero longe minores Romanos, cum ea copiosa multitudine conluctatos, funerea multa perpessos: non tamen sine deflendis aerumnis exagitasse barbaram plebem.*⁵⁶

Konečně byli mezi těmi, kdo skonali, podle místních i časových možností pohřbeni někteří vážení mužové, kdežto ostatní těla pobitých lidí sežrali draví ptáci, kteří si v té době zvykli živit se mrtvolami, jak to ještě nyní dokazují pláň bělající se kostmi. Je ovšem známo, že Římané, kteří bojovali v daleko menším počtu s převelikým množstvím nepřátel, utrpěli mnoho ztrát, ale že také zkrušili barbarský lid truchlivými strastmi.⁵⁷

Než Ammianus stačil dorazit do Říma, vypuklo ve „Věčném městě“ několik hladomorů a Ammianus obvinil některé aristokratické římské rodiny, že se více staraly o

---

⁵⁴ Amm. XXIX, 1, 23–24.

⁵⁵ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka, Praha 1975, str. 395.

⁵⁶ Amm. XXXI, 7, 16.

⁵⁷ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka, Praha 1975, str. 457.

svůj blahobyt, než o město. Jakožto člověk z jiné části říše, navíc mluvící řecky, do římské společnosti příliš nezapadl. Také jeho zkušenosti z bojů na hranicích říše proti barbarům způsobily, že neměl mnoho pochopení pro parazitní způsob života římské aristokracie, která žila tak, jako by se jí dění za hranicemi města netýkalo. To, co se mu přičilo a co ve svém díle kritizuje, byla dekadentní atmosféra Říma. Nicméně Ammianus od roku 383 pravděpodobně v Římě pobýval, ovšem při tehdejších problémech se zásobováním byli z Říma a jeho hradeb vypovězeni všichni cizinci, a jelikož Ammianus toto opatření velmi kritizuje, je možné, že jím byl sám postizen – nebo se alespoň cítil ohrožen.⁵⁸

„Sed laeditur hic coetuum magnificus splendor levitate paucorum incondita, ubi nati sunt non reputantium, sed tamquam indulta licentia vitiis ad errores lapsorum ac lasciviam.“⁵⁹

Avšak tato velkolepá nádhera římské společnosti je znevažována nezřízenou lehkomyšlností nemnoha jedinců, kteří neuvažují o tom, kde se narodili, nýbrž upadli, jako by byly povoleny neřesti, do bludu prostopášnosti.⁶⁰

„Postremo ad id indignitatis est ventum, ut cum peregrini ob formidatam haut ita dudum alimentorum inopiam pellerentur ab urbe praecipites, sectatoribus disciplinarum liberalium impendio paucis sine respiratione ulla extrusis, tenerentur minimarum adseclae veri, quique id simularunt ad tempus, et tria milia saltatricum ne interpellata quidem cum choris totidemque remanerent magistris.“⁶¹

Posléze došlo k takové nehoráznosti, že před nedlouhou dobou, když byli ze strachu před nedostatkem potravin horempádem vyháněni z města cizinci, byli vypuzeni, aniž se mohli vzpamatovat, stoupenci ušlechtilých nauk, ačkoli jich bylo jen velmi málo, kdežto nohsledi hereček, skuteční i ti, kdo to jen dočasně předstírali, byli vydržováni. Také tři

---

⁵⁸ THOMPSON, E. A.: *The Historical Work of Ammianus Marcellinus*. Cambridge 1947, str. 14.

⁵⁹ Amm. XIV, 7, 6.

⁶⁰ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka, Praha 1975, str. 41.

⁶¹ Amm. XIV, 7, 19.

tisíce tanečnic se sbory a se stejným počtem tanečních mistrů zůstaly bez jakéhokoliv rušivého zásahu.⁶²

Ammianus se však v Římě také sblížil s některými významnými představiteli římské aristokracie, kteří se hlásili k pohanským kultům, jako byl například Aurelius Symmachus, který byl vlivným občanem Říma a po nějakou dobu byl také jeho prefektem. Kolem něho se soustředili další pohanští intelektuálové, mezi něž patřil např. Nicomachus Flavianus. Tito intelektuálové se stavěli proti křesťanům a mimo jiné se pokusili znovu instalovat do římské kurie sochu pohanské bohyně Victorie, jež tam stála celá staletí a kterou křesťané nechali odstranit, což se jim nakonec nepodařilo. Bylo Ammianovým velkým štěstím, že mu tento stoupenec římských tradic projevoval přízeň, dokonce poslal Ammianovi dopis a pobídl ho k další práci. Symmachova rodina vlastnila obrovské majetky v Galii, a není proto překvapující, že se podařilo dochovat značnou část Ammianova díla právě ve Francii.

Předtím, než Ammianus dorazil do Říma, napsal pravděpodobně ty knihy, které se nám dnes bohužel nedochovaly (knihy I–XIII). XIV. kniha musela podle zmínek v ní uvedených vzniknout až po roce 383. V Římě byl díky podpoře významných osobností velmi váženým a ceněným mužem, což dosvědčuje vedle dochované korespondence s jeho proslulým krajanem Libaniem z roku 393 také fakt, že jeho historické dílo bylo veřejně předčítáno. To by také znamenalo, že měl již dokončenou XXV. knihu. Svou XXIX. knihu psal až po roce 395, kdy zemřel Theodosius I., protože sám charakterizuje císaře ještě jako následovníka.

*Inter haec fortunae dispendia tristioris dux Moesiae Theodosius iunior, prima etiam tum lanugine iuvenis, princeps postea perspectissimus.*⁶³

Za těchto smutných ran osudu zahnal několikrát velitel Moesie Theodosius mladší, tehdy ještě mladík s prvním chmýřím na bradě a později nejproslavenější císař.⁶⁴

---

⁶² Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 43.

⁶³ Amm. XXIX, 6, 15.

⁶⁴ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 418.

Avšak celá XXIX. kniha, po které následovaly ještě další dvě, musela vzniknout před rokem 397, protože v její 5. kapitole je zmiňován Gildo, aniž by padlo jediné slovo o jeho pozdější vzpouře a popravě.

Nemáme přesné informace o tom, kdy Ammianus zemřel, ale dá se předpokládat, že své historické dílo dokončil před rokem 400.⁶⁵

---

⁶⁵ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 9.

2 RES GESTAE AMMIANA MARCELLINA

2.1 Pozdní antická historiografie

Politické a myšlenkové ovzduší pozdní antiky se výrazně lišilo od situace, která panovala za raného císařství. Velmi dobře je to vidět zejména na římských tradicionalistech, k nimž patřili i představitelé pozdní pohanské (římské) historiografie. Tito autoři se museli vyrovnávat s mnoha faktory, jak politickými tak kulturními, které v důsledku ovlivnily jejich postoje. Výraznou změnou byl nástup barbarského světa, jehož síla značně vzrostla, a samotný Řím, suverénní centrum impéria, začal ztrácet spolu s římským senátem svoje postavení centra politické moci. Také křesťanství, které se nakonec prosadilo jako státem preferované náboženství, vneslo do literatury nové podněty.

Historiografie zpočátku stála stranou zájmu křesťanských autorů, kteří se ve svých dílech zajímali spíše o obranu nového náboženství (*apologie*). Teprve potřeba zakotvit novou křesťanskou společnost v dějinách nutila autory obrátit svou pozornost k minulosti a vyrovnat se s tradičním pohanským dějepisectvím. U křesťanských autorů jsou historické události řízeny boží prozřetelností a mají své místo v plánu božské spásy. Lidské dějiny podle křesťanské koncepce nejsou nic jiného než projev a uskutečňování vůle boží. Základním cílem křesťanského dějepisectví tedy bylo potvrdit věrohodnost Písma a spojit, resp. zařadit dějiny Říma do celkových dějin spásy a dokázat, že židovsko-křesťanská tradice je starší než pohanská.

Nejvýznamnějším dílem křesťanské historiografie v nejstarším období jsou *Chronologické tabulky a stručné zpracování obecných dějin Řeků a barbarů* (*Chronikoi kakones kai epitomé pantodapés historias Hellénon kai barbarón*) **Eusebia z Kaisareie** (263–339). Vedle synchronních tabulek, které vedle sebe staví události pohanské a biblické historie, dílo obsahuje stručný přehled světových dějin od Abraháma do roku 325. Do latiny bylo přeloženo **Eusebiem Sofroniem Hieronymem** (347–420), který jej rozšířil o události římských dějin a dovedl kroniku až do roku 371.

Kronika (*Chronicarum libri II*) **Sulpicia Severa** (363–400) zahrnuje historické události do roku 400. Nejvýznamnějším počinem tohoto autora je ovšem hagiografický

spis *Vita Sancti Martini* (Život svatého Martina), jeden z nejranějších dokladů tohoto žánru na Západě.⁶⁶

Naproti tomu díla posledních římských představitelů pohanské historiografie v této době vyjadřují jejich politicko-náboženské vize. Tito autoři, píšící svá díla již v křesťanském prostředí, nemohli své názory předkládat jinak, než jako souvislé a srozumitelné historické paralely, které měly vést čtenáře k zamyšlení nad aktuálními problémy jeho vlastní doby.

Mezi tradicionalisty, kteří odsuzovali křesťanství, patřil **Sextus Aurelius Victor**. Zastával úřad římského prefekta a byl velkým obdivovatelem císaře Septimia Severa, vládnoucího v letech 193–211. Kolem roku 360 sepsal císařské biografie, *Knihy o císařích* (*Liber de Caesaribus*). Na rozdíl od jiných biografů se ale Aurelius Victor nepídí po různých senzacích a pikantnostech ze života císařů, ale přistupuje k námětu kriticky, stejně tak kritizuje také poměry pozdního císařství. V této knize se snažil spojit Liviovu analistickou metodu s biografickým postupem Suetoniovým. Jeho záměrem bylo zachytit panovníky od Augusta po Constantia II. (31 př. n. l. – 361 n. l.). Na konci 4. století na dílo navázaly dva drobné historiografické spisy od anonymních autorů, které popisovaly římské dějiny od mytických dob Saturnových až po Augusta. Tento celek se nazývá *Trojdílné dějiny* (*Historia tripartita*).

Souhrnné dějiny Říma od Romula až po smrt císaře Ioviana v roce 364 popisuje *Nástin dějin od založení Města* (*Breviarium ad Urbe condita*). Toto dílo sepsal **Eutropius**, který byl přímým účastníkem perských výprav císaře Iulianusa Apostaty. Jedná se o poměrně krátký, ucelený, informativní přehled významných událostí římských dějin, který si získal velikou oblibu a dokonce sloužil jako příručka římských dějin. Jazyková jednoduchost a stylistická nenáročnost zajistila tomuto spisu místo mezi texty používanými při výuce latiny.

Dalším významným tvůrcem tohoto žánru byl **Rufius Festus**, který podobně jako Eutropius patřil k Valentovým tajemníkům. Rufius Festus napsal *Nástin dějin lidu římského* (*Breviarum rerum gestarum populi Romani*). Na rozdíl od uceleného a přehledného díla Eutropiova je Festův výtvar poměrně nesourodý. V první části se autor

---

⁶⁶ BURIAN, J.; LISOVÝ, I.; PSÍK, R.: *Úvod do dějepisectví antického starověku*. Ostrava 2007, str. 215–216.

zaměřil na rozšíření římské vlády na další oblasti Středomoří, v druhé sleduje vývoj římsko-perských konfliktů až do autorovy současnosti (roku 396).

Mezi nejobsáhlejší a nejznámější bibliografická díla pozdní antiky patřil biografický soubor *Dějiny císařů* (*Historia Augusta*), známý pod názvem ***Spisovatelé císařských dějin*** (*Scriptores historiae Augustae*). Jedná se o portréty římských císařů od Hadriana (117–138) po Carina (283–285), chybí pouze biografie z let 244–253, které se bohužel nedochovaly. Vedle životopisů císařů obsahuje také biografie spoluvládců (*caesares*) a uzurpátorů, kteří se pokusili uchvátit moc násilnou cestou. Bohužel dodnes není vyřešena otázka autorství ani chronologického zařazení díla a je možno nalézt mnohé rozpory v atribuci, dedikaci, časových údajích apod. Podle tradice šlo o dílo šesti autorů, kteří údajně žili v době Diocletiana a Constantina. Pravděpodobně se ale jedná o dílo jediného autora, skrývajícího se pod šesticí fiktivních jmen. Vznik tohoto souboru císařských biografí je datován až na konec 4. nebo také na začátek 5. století. Jeho autor vyznával tradiční římské hodnoty a stavěl se odmítavě ke všemu neřímskému, především k barbarskému světu, reprezentovanému na východě Peršany a v Evropě germánskými kmeny. Jeho postoj ke křesťanství však nebyl vysloveně odmítavý a útočný: ideálem byla nábožensky tolerantní společnost, respektující všechna vyznání a také silné impérium, v jehož čele stojí suverénní císař vládnoucí ve shodě se senátem a ztělesňující tradiční starořímské ctnosti.

Nejvýznamnějším autorem pozdní římské historiografie byl **Ammianus Marcellinus**. Přestože psal komplikovanou latinou, jeho spis patří k významným výtvorům své doby a důstojným způsobem uzavírá řadu století, v nichž se rozvíjela římská dějepisná tvorba.⁶⁷

2.2 Obsah a okolnosti vzniku *Res gestae*

Je paradoxem, že jediné dochované rozsáhlé historiografické pojednání, které lze srovnat s díly starších historiografů, jako byli Tacitus, Livius nebo Sallustius, napsal řecký voják Ammianus Marcellinus. Tento neříman se cítil být následovníkem největšího

---

⁶⁷ BURIAN, J.; LISOVÝ, I.; PSÍK, R.: *Úvod do dějepisectví antického starověku*. Ostrava 2007, str. 209-215.

historika raného císařství, Tacita, na jehož dílo *Historiae*, které končí rokem 96 n. l., přímo chronologicky navazuje.⁶⁸

Členění Ammianových Dějin je výrazně disproporční. Dominantní částí je období, které pojednává o císaři Iulianovi; zbývajícím událostem je pak věnováno mnohem méně prostoru. Prvních 13 knih, dnes již bohužel ztracených, pojednává o období trvajícím více než 300 let od roku 96 po rok 353, dalších 11 knih pak zachycuje období 10 let vývoje, přičemž největší pozornost je věnována panování císaře Iuliana Apostaty. Patnáctileté období po smrti tohoto vládce shrnuje autor do pouhých 6 knih.⁶⁹

Následující tabulka zobrazuje obsah jednotlivých knih Marcellinova díla.

Kniha/y	Léta	Popis obsažených historických událostí
1–13	96–353	Knihy jsou ztraceny.
14	353–354	Život a smrt císaře Galla. Ammianova kritika morálky a mravů římského senátorského stavu a římského lidu.
15	355	Silvanova vzpoura a jeho střetnutí s císařem Iulianem.
16–18	356–358	Iulianova vojenská tažení v Galli a Germanii a jeho veliké vítězství nad germánským vojskem u Argenterata. Výboje císaře Constantia za Dunajem.. Útok perského krále Šápúra na Mezopotámii.
19	359	Obležení Amidy a soudní procesy v Římě.
20	360	Iulianovo prohlášení augustem a Constantiova vojenská kampaň na Východě.
21–22	361–362	Constantiova smrt a přípravy na vojenské tažení do Persie.
23–24	363	Iulianův vojenský postup přes Mezopotámii.
25	363–364	Iulianova smrt a jeho hodnocení. Popis krátké vlády císaře Joviana.
26–27	365–369	Valentinian a Valens jako císařové, popis jejich vlád.

⁶⁸ ŠUBRT, J.: *Římská literatura*. Praha 2005, str. 415.

⁶⁹ CONTE, G. B.: *Dějiny římské literatury*. Praha 2008, str. 576.

28–29	370–373	Soudní procesy v hlavním městě Římě a na Východě. Korupce a úpadek římské společnosti. Invaze do Pannonie.
30	373–375	Záležitosti v Arménii a Persii. Smrt císaře Valentiniana.
31	376–378	Invaze Gótů na římské území. Smrt císaře Valenta u Adrianopole.

Ammianovy dějiny jsou osobitým pohledem člověka, který valnou část svého života strávil službou v armádě na hranicích římské říše. Jeho pojetí římských dějin je proto výrazně jiné než je tomu u jeho velkého vzoru. Tacitus se skoro výhradně soustředí na dějiny města Říma, zatímco Ammianus, jakožto jeho pozdně antický obdivovatel, sleduje spíše situaci v okrajových pohraničních oblastech římské říše. Zcela zřetelně tak vyvstává kontrast mezi tvrdým životem na periferii a intrikánským Římem, jehož elity jsou odtrženy od reality, prolezlé korupcí a uzavřené ve světě procovských vil a rodinného majetku. Tyto okolnosti působí na Ammiana dojmem, že římský stát je ohrožen ze dvou stran. Z vnějšku za hranicemi číhají na každé klopýtnutí nebo projev slabosti barbarské kmeny, připravené zaútočit na římský *limes*⁷⁰. Zevnitř je společnost rozkládána morálním úpadkem, chorobnou touhou po moci a ziskuchtivostí.

Ve svém díle Ammianus rezignuje na hledání příčin a souvislostí, které řídí průběh dějin. Také se vymezuje proti dobové pokleslé historiografii, která si libuje v senzacích a kuriozitách ze života vládců, rezignuje na zaznamenávání skutečně podstatného a z obav před pomstou mocných se vyhýbá pravdě. Oproti tomu se Ammianus rozhodl psát bez ohledu na mínění vládců a všechny císaře s výjimkou Iuliana vylíčil v temných barvách.⁷¹

„Dictis impensiore cura rerum ordinibus ad usque memoriae confinia propioris convenerat iam referre a notioribus pedem, ut et pericula declinentur veritati saepe contigua, et examinatores contexendi operis deinde non perferamus intempestivos, strepentes ut laesos, si praeteritum sit, quod locutus est imperator in cena, vel omissum quam ob causam gregarii milites coerciti sunt apud signa, et quod non decuerat in

⁷⁰ *Limes* byla původně hranice mezi pozemky, tvořená cestou nebo mezí. Od doby císařské označovala hranici římské říše, ať už přirozenou, tvořenou řekou, nebo umělou, tvořenou příkopem a valem, popř. i s palisádou nebo zdí. *Encyklopedie antiky*. Praha 1974, str. 341.

⁷¹ ŠUBRT, J.: *Římská literatura*. Praha 2005, str. 416–417.

*descriptione multiplici regionum super exiguis silere castellis, quodque cunctorum nomina, qui ad urbani praetoris officium convenere, non sunt expressa, et similia plurima praeceptis historiae dissonantia, discurrere per negotiorum celsitudines adsuetae, non humilium minutias indagare causarum, quas si scitari voluerit quispiam, individua illa corpuscula volitantia per inane, atomous, ut nos appellamus, numerari posse sperabit.*⁷²

Po řadě událostí vylíčených s náramnou pečlivostí až k hranicím blízké přítomnosti bylo již záhodno ponechat stranou všední věci, abychom se vyhnuli nebezpečím, jež s pravdou často souvisí, a abychom při pokračování v díle nemusili snášet nevhodné kritiky, kteří povykují, jako by byli uraženi, jestliže se mlčky přešlo to, co řekl císař u oběda, anebo se opomenulo, proč byli ve svých útvarech potrestáni obyčejní vojáci, a že se při mnohostranném popisu krajín neslušelo pomlčet o bezvýznamných tvrzcích, že nebyla výslovně uvedena jména všech, kdo se sešli vzdát poctu městskému praetorovi, a mimoto velmi mnoho podobných věcí, jež se neshodují se zásadami historie. Ta si totiž zpravidla všímá významných událostí z veřejného života a nepídí se po podrobnostech zcela běžných příhod, neboť zachce-li se někomu po nich pátrat, doufá asi, že lze spočítat ona nedělitelná tělíška létající v prázdňém prostoru, jež my nazýváme atomy.⁷³

Ammiana s Tacitem sbližoval nezaujatý přístup k dějinné látce a snaha pojednat o ní *sine ira et studio* („bez hněvu a zaujatosti“). Zvolením Tacita jako svého vzoru se vlastně rozhodl vrátit k pramenům senátorsky orientované historiografie a pokusit o její obnovu. Ammianus se snažil být objektivním pozorovatelem, který se cítil znepokojen situací panující v římské říši, a byl přesvědčen, že senátoři mohou vytvořit protiváhu císařské moci, která už je stejně založená na společných zájmech panování světského vládce a křesťanské církve. Je samozřejmé, že také on se nedokázal zcela odpoutat od předsudků a osobních preferencí: byl příliš vzdělaným na to, aby mohl pochopit jednání městské chudiny. Můžeme to pozorovat například v přehnané glorifikaci císaře Iuliana a na druhé straně v neobjektivním očeřňování ostatních císařů. Přesto všechno ovšem projevuje na starověkého spisovatele vzácnou otevřenost: všímá si totiž místních událostí, městských a vojenských nepokojů, tedy věcí, kterými se dřívější antičtí historiografové vůbec nezabývali. S Tacitem ho spojuje také pesimismus a nedůvěra v pozitivní budoucnost

---

⁷² Amm. XXVI, 1, 1.

⁷³ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 322.

římské říše, jejíž rozklad - jak v centru, tak na okrajích - je v Ammianově době již zřetelně patrný a autor sám se obává, že se už nikdy nepodaří vzkřísit minulou a dávno zašlou slávu Říma.⁷⁴

Díky jeho postavení historika se Ammianovi zřejmě podařilo získat přístup do některých archívů, kde si jednak ověřoval údaje získané jiným způsobem, jednak porovnával oficiální úřední zprávy s reálnými událostmi, jež sám zažil. Nejvíce se ovšem spoléhal na své vlastní zážitky a vyprávění očitých svědků. Proto některé pasáže *Res gestae* mají téměř memoárový charakter nebo často vyjadřují mínění určitých společenských vrstev, s jejichž příslušníky se Ammianus setkal a pravidelně přicházel do kontaktu (např. kuriálové).

Ammianus, přestože sám řeckého původu, byl způsobem svého myšlení spíše občan římské říše a s římským impériem se ztotožňoval. Absolutismus pozdně antických římských panovníků se mu jevil jako zcela legitimní, problémem ale podle něj byla především jejich morální zkaženost a politická neprozíravost. Ideálním panovníkem byl podle jeho představ urozený, všestranně vzdělaný, moudrý a čestný člověk, který se dokáže postavit invazi barbarských kmenů a zároveň je shovívavý ke svým poddaným. Těmito ideálními vlastnostmi se podle jeho mínění mohl ze všech císařů ve 4. století pyšnit pouze Iulianus. Jeho následovníci byli podle Ammiana spíše přesnými opaky těchto ideálních vzorů, ovšem i o nich se vyjadřoval se zdrženlivou úctou jako o mužích, kteří se museli vypořádat s obtížemi a starostmi vládnutí.⁷⁵

Popis historických událostí je prokládán různými odbočkami (*excursiones*) a zajímavostmi, které tvoří celou pětinu textu. Jedná se o nejrůznější geografické, etnografické, přírodovědné a kulturně-historické informace, na nichž Ammianus demonstuje své rozsáhlé encyklopedické znalosti, čerpané z různých filosofických, básnických i naučných pramenů. Ammianus dosahuje různými stylistickými momenty zvýšení napětí (Iulianovo tažení), další zvláštnost je pak líčení autentických zážitků v první osobě a popis dobrodružných epizod, které připomínají atmosféru antických románů, stejně jako kritika římské společnosti má mnoho společného s římskou satirou. Některé části *Res gestae* se svým charakterem dokonce blíží spíš tragédii. Užívání první osoby je v rozporu se zásadou psát *sine ira et studio*. Takovéto žánrové míšení je jedním z nejcharakterističtějších znaků pozdní antické literatury.

---

⁷⁴ CONTE, G. B.: *Dějiny římské literatury*. Praha 2008, str. 576.

⁷⁵ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 12–13.

Co se týče jazykové stránky díla, je velmi patrný autorův řecký původ, neboť jeho dílo je plné řeckých výrazů a idiomat. Navzdory tomu, že latina nebyla Ammianovým rodným jazykem, ovládal ji na velmi vysoké úrovni, výborně se orientoval v latinské literatuře a byl důvěrně obeznámen i se stylistikou tohoto jazyka. Jeho styl má ale také svoje zvláštnosti. Typické pro něj je nadměrné užívání metafor a různých básnických figur, jako je elipsa, oxymóron, básnický plurál apod. Ammianus se tímto snažil vyvolat působivý dojem a vytvořil velmi osobité literární dílo.⁷⁶

Nejlépe zhodnotil své dílo sám autor na konci, v XXXI. knize, kde také dává rady svým pokračovatelům, pokud by toužili jeho dílo předělávat.

„Haec ut miles quondam et Graecus, a principatu Caesaris Nervae exorsus ad usque Valentis interitum pro virium explicavi mensura: opus veritatem professum numquam, ut arbitror, sciens silentio ausus corrumpere vel mendacio. scribant reliqua potiores, aetate doctrinisque florentes. quos id, si libuerit, adgressuros, procudere linguas ad maiores moneo stilos.“⁷⁷

To jsem, započav od vlády císaře Nervy, vyložil jako někdejší voják a Řek podle rozsahu svých sil až k záhubě Valentově, aniž jsem se kdy – jak se domnívám – odvážil nějakým zamlčením nebo lží porušit dílo, jež si vytklo za cíl hlásat pravdu. Ostatní věci ať sepíší autoři schopnější, skvící se mužným věkem i vzdělaností. A ty, kdo k tomu – zachce-li se jim – přikročí, nabádám, aby svůj jazyk vybrousili k vyššímu stylu.⁷⁸

2.3 Rukopisná tradice *Res Gestae Ammiana Marcellina*

Za dochování Ammianových *Res Gestae* můžeme vděčit Galli. Zde byl pravděpodobně v 9. století zhotoven pergamenový kodex, který se odtud zanedlouho dostal do německého kláštera v Hersfeldu, kde byl díky opisovačům pořízen pro blízký a spřátelený klášter ve Fuldě další exemplář.⁷⁹

---

⁷⁶ ŠUBRT, J.: *Římská literatura*. Praha 2005, str. 418–419.

⁷⁷ Amm. XXXI, 16, 9.

⁷⁸ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 475.

⁷⁹ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 9.

Tento opis se stal velmi důležitým pro renesanci, neboť když se Poggio Bracciolini jako apoštolský sekretář v letech 1414–1418 účastnil kostnického koncilu, zajímal se o dílo, o němž věděl, že existovalo na konci starověku a mělo velmi dobrou historiografickou hodnotu. Podařilo se mu kontaktovat mnichy, kteří dosud obývali klášter ve Fuldě, a ti mu dovolili vstoupit do staré klášterní knihovny, kde toto dílo objevil. Nyní je tento archaický kodex uložen ve vatikánské knihovně jako Codex Vaticanus Latinus 1873 a stal se předlohou pro dalších čtrnáct mladších rukopisů. Část z nich se postupně dostala také do vatikánské knihovny.⁸⁰

Herfeldský kodex – bohužel již bez posledních sedmnácti kapitol – se dostal do rukou Geleniovi, tj. Zikmundovi Hrubému z Jelení, který v roce 1533 uveřejnil v Basileji svou edici, která byla mnohem dokonalejší než prvotisk z roku 1474. Podruhé vydal Gelenius Ammiana v roce 1546, tentokrát i s celou XXX. a XXXI. knihou. Vráceného spisu si již ovšem v Hersfeldu nevážili, a tak se zachovalo jen šest listů, které byly užívány jako desky na spisy. Geleniovo vydání bylo nesmírně důležité, vzhledem k tomu, že ve Fuldském rukopisu byl vynechán řecký překlad egyptských hieroglyfů, neboť písař pravděpodobně neovládal řečtinu a doufal, že později někdo řecký text dopíše. Místo však zůstalo v rukopise prázdné, takže Hermapionův překlad z řečtiny, který Ammianus citoval, známe jen díky Geleniovi. Bohužel Gelenius do rukopisu, stejně jako každý humanista, svými opravami zasahoval, a tím pádem spolu se skutečnými chybami odstranil také chyby zdánlivé.

V moderní době se Ammianovým textem zabýval profesor klasické filologie na Karlově univerzitě v letech 1889–1915 Robert Novák, který připravil jeho kritické vydání. Tuto Novákovu edici využil ve svém známém vydání J. C. Rolfe – *Ammianus Marcellinus with an English Translation by John C. Rolfe*, I–III, London – Cambridge, Massachusetts 1956–1958. Český překlad Josefa Češky vychází z berlínské edice Carola U. Clarka s názvem *Ammiani Marcellini Rerum gestarum libri qui supersunt*, vydané v letech 1910–1915. Mezi nejnovější edice patří německá *Ammianus Marcellinus, Römische Geschichte, lateinisch und deutsch von Wolfgang Seyfarth*, I–IV, Berlin 1968–1971 a francouzská *Ammien Marcellin, Histoire, texte établi et traduit, tome I*, Paris (1968) *par Edouard Galletier avec la collaboration de Jacques Fontine, tome II*, Paris (1970) *par Guy Sabbah*. A také je třeba zmínit anglickou edici, *Scholars of Ammianus use Wolfgang Seyfarth's critical edition, Rerum gestarum libri qui supersunt* (in 2 vols).

---

⁸⁰ DEUEL, L.: *Svědkové časy*. Praha 1974, str. 45–46.

První český překlad Ammiana Marcellina vyšel v roce 1927 v Brně pod názvem „Konec císaře Iuliana“. Jeho autorem byl známý brněnský klasický filolog Ferdinand Stiebitz. Nejednalo se však o překlad celého díla, ale jen vybraných částí, navíc vyšel jako bibliofilský tisk, jenž nebyl širší čtenářské veřejnosti přístupný. Jediný ucelený český překlad je dílem Josefa Česky. Jeho „Soumrak říše římské“, z roku 1975 je monumentálním dílem a autor zaslouží za svou práci obdiv. Problémem při překladu je totiž poněkud komplikovaný jazyk, který Ammianus použil. Text je plný metafor, participiálních a gerundivních vazeb a také slovosled je podřizován rytmu věty. Složitá větná souvětí by se měla změnit na jednodušší, která by se mnohem snáze překládala do současného jazyka, a také mnohé metafory by bylo vhodné nahradit pouze pragmatickými vyjádřeními.⁸¹

---

⁸¹ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Česka. Praha 1975, str. 10–17.

3 KŘESŤANSTVÍ OD POČÁTKU DO DOBY AMMIANA MARCELLINA

3.1 Vývoj křesťanství do konce 2. století

Křesťanství, s jehož podobou se měl Ammianus Marcellinus možnost za svého života setkávat, již prošlo několikasetletým vývojem. Jeho počátek sahá do 1. století, kdy v Judsku začal Ježíš z Nazaretu kázat nové učení vyrůstající z původního židovského náboženství, tedy judaismu. Prvními křesťany se tak z velké většiny stávali právě Židé, kteří s Ježíšovým učením přicházeli nejvíce do kontaktu. Jejich prostřednictvím se šířily zvěsti o Ježíši Kristu i mezi ostatní Židy, žijící v pohanských městech za hranicemi Palestiny.

Židé se ke křesťanství stavěli zpočátku odmítavě a velmi nepřátelsky a Ježíšovo učení přijala pouze hrstka jednotlivců. Ovšem díky těmto několika málo následovníkům se o Ježíšově učení dozvídali také pohané, kteří ho přijímali v mnohem větším počtu než Židé. Zlepšení dialogu mezi pohany a křesťany napomohlo působení apoštola Pavla z Tarsu, který svými cestami a hlásáním Ježíšova učení významně přispěl k jeho rozšíření. Pavlovy listy (např. listy Korintským, Efezským, Soluňským) adresované nově vznikajícím církevním sborům jsou hlavním pramenem pro poznání života prvních křesťanů.⁸²

Současně s Pavlovou misí se začínalo křesťanství šířit i do dalších částí Středomoří ovládaných Římskou říší, která v období kolem narození Ježíše Krista spojovala většinu civilizovaného starověkého světa. Jednotu celé říše ztělesňovala osobnost císaře. Za raného císařství byla posunuta východní hranice říše až k Eufratu a také k oblasti severoafrického Kartága, které bylo zničeno již o dvě století dříve. Na severu se stala v polovině 1. století římskou provincií jižní Británie. Oblasti, které byly kulturně i národnostně specifičtější, mnohem obtížněji vstřebávaly nástroje římské správy, a proto měly v čele úředníka zvaného *procurator*⁸³. Mezi takové oblasti patřila také Judea.⁸⁴

Zánik republikánské státní formy, který se prakticky odehrál roku 31 př. n. l. bitvou u Aktia, měl příčinu v sociálních nepokojích a zmatcích upadající republiky. Od nástupu

---

⁸² ŠOLTÉSZ, Š.: *Dějiny křesťanské církve*. Praha 1990, str. 23–24.

⁸³ *Procurator* byl císařský úředník ve státní správě, obvykle jezdeckého stavu, který spravoval menší císařské provincie. *Encyklopedie antiky*. Praha 1974, str. 504.

⁸⁴ ŘÍČAN, R.; MOLNÁR, A.: *12 století církevních dějin*. Praha 1989, str. 61.

Octaviana Augusta (31 př. n. l.) a za jeho následovníků až do konce 1. století našeho letopočtu probíhal proces postupné centralizace politické správy a sjednocování kulturního i náboženského života. „Římané se stali světu nástrojem míru a my bez obav cestujeme po souši i po moři, kam chceme“⁸⁵. Helénské myšlení a řečtina se staly poddajným nástrojem tohoto postupování a splývání, které bylo nejvíce znatelné v oblasti náboženské. Plútarchos tento proces označuje jako synkretismus. Octavianus Augustus považoval náboženství za jeden ze základních tmelících prvků impéria. Snažil se zrestaurovat staré římské náboženství, a proto odmítal šíření nových východních kultů. Jeho následníci pokračovali v jeho politice, ovšem s tím rozdílem, že do svého programu pojali téměř všechna náboženství, především ta, která podporovala úctu k císaři. Brzy se tato pocta stala samozřejmou občanskou povinností.⁸⁶

Význam Itálie započal na konci druhého století za vlády antoninovské dynastie výrazně klesat. Císař Caracalla přiznal roku 212 římské občanské právo všem obyvatelům říše. Východní část předčila západ jak hospodářsky, tak i kulturně. Do náboženství nadále pronikaly vlivy východních kultů a také se stupňoval kult císaře jako projev občanské loajality. Septimius Severus si vzal za manželku dceru velekněze boha Slunce, ze stejného rodu byla i matka Alexandra Severa, je tudíž logické, že císařský dvůr podporoval tzv. „synkretismus“, stmelování různých náboženství. Je tedy zřejmé, že se v říši tolerovalo mnoho náboženství a křesťanství bylo jedním z mnoha kultů, které se tehdy vyznávaly.⁸⁷

3.2 Pronásledování křesťanů v Římské říši

Ve chvíli, kdy se křesťanství zcela zjevně odloučilo od židovství, ztratilo tím práva, která mu byla do té doby jakožto součástí judaismu Římany přiznávána. Tato změna, kdy byli křesťané odtrhnuti od židovské víry a postaveni de facto mimo zákon, se odehrála v roce 64. Křesťanství se tehdejšími Římany jevilo jako nová pověra (*superstitio*), tedy jakási iracionální forma náboženského života, která pohrdá tradicí, a tím je dvojnásob opovržením hodná. Křesťanství také působilo velmi tajuplně, protože jeho vyznavači se scházeli ve skrytosti, a toto jednání se jevilo jako morálně podezřelé a společensky

---

⁸⁵ Eirenaios IV, 30, 3.

⁸⁶ ŘÍČAN, R., MOLNÁR, A.: *12 století církevních dějin*. Praha 1989, str. 62–63.

⁸⁷ ŘÍČAN, R., MOLNÁR, A.: *12 století církevních dějin*. Praha 1989, str. 98–99.

ohrožující. Většinové obyvatelstvo novou skupinu nenávidělo, protože křesťané pro ni představovali nebezpečí napadající společenské hodnoty a společenský systém.⁸⁸

První zaznamenané pronásledování křesťanů v Římě se uskutečnilo pravděpodobně za císaře Nerona v roce 64. Zpráva o velkém množství obětí tohoto zásahu proti křesťanům se objevila později v díle římského historika Tacita v 1. století (*multitudo ingens*, Tac. *Annales* XV, 44.). Vlna násilí proti křesťanům se vzedmula pravděpodobně na základě požáru, který vypukl v červenci roku 64 a zničil značnou část města. Císař, jenž byl rozvášněným lidem obviňován ze žhářství, svalil vinu na křesťany, kteří byli podrobeni tvrdým perzekucím. Jeví se jako pravděpodobné, že Neronovo pronásledování nebylo osnováno na základě právním (*iudicatio*), ale spíše bylo příležitostným násilným opatřením (*coercitio*).⁸⁹

Další císař, který nařídil pronásledování křesťanů, byl Domitianus, který vládl v letech 81–96.

*„Domitian byl krutý. Velký počet šlechtných a vážených Římanů dal usmrtit bez soudního rozsudku a bezpočet jiných osvícených mužů potrestal vypovězením ze země a ztrátou majetku. Stal se konečně i Neronovým nástupcem v boji proti Bohu. Byl druhým, který podnikl pronásledování proti nám, ač jeho otec Vespasian se k nám nechoval nepřátelsky.“*⁹⁰

Domitianus nařídil, aby židovská kultová daň (*didrachma*), která byla doposud odváděna do jeruzalémské chrámové pokladnice, od příště náležela chrámu Iupitera Capitolského (*fiscus iudaicus*), čímž si proti sobě popudil většinu židovské obce, a tím i křesťany.

Domněnku, že v době na přelomu prvního a druhého století nedošlo k soustavnějšímu pronásledování křesťanů, potvrzuje korespondence mezi Pliniem Mladším, který byl v letech 109–113 císařským legátem v Bithynii a v Pontu, a císařem Traianem, vládnoucím v letech 98–117. Na Pliniův dotaz, jak má zacházet s obžalovanými křesťany, se mu dostalo od císaře velmi prozíravé odpovědi.

---

⁸⁸ VOUGA, F.: *Dějiny raného křesťanství*. Brno 1997, str. 228.

⁸⁹ ŘÍČAN, R., MOLNÁR, A.: *12 století církevních dějin*. Praha 1989, str. 77.

⁹⁰ EUSEBIUS: *Církevní dějiny III*, 17. Praha 1998, přel. J. J. Novák, str. 50.

„Volil jsi, milý Secunde, správný postup při vyšetřování těch, kdo byli u tebe obžalováni jako křesťané, neboť nelze obecně stanovit nějakou přesnou formuli. Nemají se vyhledávat (conquirendi non sunt); jsou-li obžalováni a usvědčeni, nechť jsou potrestáni. Zároveň však je třeba dbát, aby se tomu, kdo popře, že je křesťanem, a prokáže to veřejně, tj. vyznáním našich bohů, dostalo pro jeho lítost milosti, i když pro svou minulost zůstává v podezření. Avšak na anonymní udání se nemá brát ohled při žádném trestném činu, protože by to mohl být velmi špatný příklad, neslučující se s naší dobou (nec nostri saeculi est).“⁹¹

Ovšem křesťané nebyli jen problémem náboženským, ale taky politickým. Svou izolací od tradičních náboženských forem a pořádáním nepřístupných shromáždění podřývali sociální a ideologickou základnu společnosti.⁹²

Postup dalších císařů se v podstatě od Traianova liší pouze menší či větší mírou averze vůči křesťanům. Hadrianus, který vládl v letech 117–138, zakázal zneklidňovat úřady udavačstvím a zbytečně je popouzet proti církvi. Stoik Marcus Aurelius, vládnoucí v letech 161–180, naopak podporoval procesy proti křesťanům.

„Byli jsme nejenom vyloučeni z veřejných budov, lázní a trhů, nýbrž nám bylo dokonce zakázáno objevit se vůbec, ať už kdekoliv.“⁹³

Poprvé začalo celoříšské pronásledování vyznavačů křesťanské víry kolem roku 250 a bylo vyvoláno ediktem císaře Decia. Perzekuce dosáhla vrcholu počátkem 4. století, když byly uvedeny v platnost edikty císaře Diocletiana. Diocletianus stál v čele říše v letech 284–305 a zásadním způsobem reformoval správu říše. Situace si takový krok žádala, protože od poloviny 3. století se nástupci panovníků kvůli značnému počtu násilných úmrtí velmi rychle střídali. Vzhledem k tomu, že potenciální nebezpečí vždy hrozilo od velitelů jednotlivých armád, rozhodl se Diocletianus předejít případnému uzurpování moci tím, že změnil stávající monarchii na tetrarchii (čtyřčlenné kolegium). O císařskou moc se nejdříve rozhodl podělit s vojevůdcem Maximianem. Oba dva vládli v říši s titulem *augustus*; Diocletianus na východě s přívlastkem Jovius, Maximianus na

---

⁹¹ PLINIUS ML.: *Dopisy*, Praha 1988, přel. L. Vidman, str. 339.

⁹² VOUGA, F.: *Dějiny raného křesťanství*. Brno 1997, str. 232–233.

⁹³ EUSEBIUS: *Církevní dějiny V*, 1. Praha 1998, přel. J. J. Novák, str. 87.

Západě s přívlastkem Herculius. Oba si vybrali mladší spoluvládce, kteří se měli stát jejich nástupci s titulem *caesar*, na Východě Galerius a na Západě Constantinus Chlorus.⁹⁴

Až do roku 296 byl Diocletianus, který byl zákonodárným představitelem tetrarchie, v náboženské otázce velmi snášenlivý. Ovšem začal tvrdě vystupovat proti vyznavačům manicheismu a není zcela jasné, proč se nakonec rozhodl zakročit také proti křesťanům, neboť jich se nařízení netýkalo. S největší pravděpodobností chtěl vše podřídit státní moci a neměl zájem na tom, aby jakákoliv organizace byla trpěna mimo státní dozor nebo se mu dokonce vymykala. Sám Diocletianus horlivě podporoval starý římský kult, a proto jistě s nelibostí sledoval pronikání křesťanství na císařský dvůr. Velmi nebezpečné se mu zdálo prosazení křesťanství v armádě, protože křesťané odmítali vzdávat císařům božské pocty, čímž porušovali jak kázeň, tak vojenskou přísahu. Roku 302 donutil mnoho úředníků vzdát se křesťanské víry a z armády propustil všechny křesťany. Roku 303 vydal mnohem přísnější edikt, který zbavoval osobně svobodné křesťany občanského práva, zakazoval propouštět na svobodu otroky hlásící se ke křesťanství a nařizoval zničit kostely, liturgické předměty a také spisy.

Nedlouho poté došlo v maloasijské Nikomédii, kde právě Diocletianus pobýval, dvakrát po sobě k zapálení císařského paláce a podezření padlo – ať právem či neprávem – na křesťany. Mnoho jich bylo zabito, například biskup Anthimos byl sťat. Když k obdobným nepokojům došlo ve východní Kappadokii a Sýrii, opět se svalila vina na křesťany a byl vydán druhý edikt, který s platností pro celou říši nařizoval zatknout, uvěznit a přísnému soudnímu postihu podrobit všechno křesťanské duchovenstvo. Třetí edikt z roku 304 omilostňoval křesťany, kteří se ve vězení buď pod psychickým tlakem, nebo na mučidlech zřekli své víry. Vzhledem k tomu, že se tohoto zmírnění začalo hojně zneužívat, byl vydán ještě čtvrtý, nejkrutější edikt. Všichni obyvatelé říše museli uctívat státní bohy, v jejichž čele stál Jupiter Optimus Maximus, a obětovat jim, nebo zemřít. Provádění ediktů bylo závislé na místních úřadech a na Západě díky menšímu rozšíření křesťanství probíhalo méně krvavě, než na východě.

Diocletianus i Maximianus předali vládu svým následovníkům, a pronásledování se přeneslo pouze na východní část říše. Galerius krátce před svou smrtí v roce 311 vydal

---

⁹⁴ BEDNAŘÍKOVÁ, J.: *Stěhování národů*. Praha 2003, str. 38.

toleranční edikt, kterým křesťanům přes určité výhrady poskytl svobodu víry s podmínkou, že se i oni budou modlit ke svému Bohu za blaho státu i císařů.⁹⁵

3.3 Křesťanství v Římské říši ve 4. století

3.3.1 Ustavení křesťanství jako rovnoprávného náboženství

Úplné zrovnoprávnění křesťanského náboženství s ostatními státem uznávanými kulty přineslo teprve prohlášení, které vydali v únoru roku 313 v Miláně, někteří badatelé jeho význam ovšem zpochybňují a považují ho spíš za formální záležitost, která měla sjednotit náboženskou politiku ve východní a západní polovině říše. Na Východě pronásledování dál pokračovalo i po milánském ediktu, jeho definitivní ukončení přinesla až porážka, kterou utrpěl Maximinus Daia v roce 313. Císařové Constantinus a Licinius formulovali milánský edikt takto:

„Když jsme se jak já, Constantinus augustus, tak i já, Licinius augustus, sešli šťastně v Mediolanu a měli jsme na pořadu jednání všechno, co se týká prospěchu a bezpečnosti státu, tu jsme mezi jiným, o čem jsme soudili, že bude k užtku přemnoha lidem nebo že se to má přednostně zařídit, uznali za vhodné dát i křesťanům i všem ostatním lidem při uctívání božstva svobodnou možnost přidržovat se náboženství, jakého kdo bude chtít, čímž se může, cokoli je v nebeském sídle božského, stát nám i všem, kdo jsou pod naší mocí, milostivým i příznivým.“⁹⁶

Právě císař Constantinus, známý jako Konstantin I. Veliký, který vládl v letech 306–337, měl velké zásluhy na šíření křesťanství tím, že ho všestranně podporoval. Constantinus začal křesťanství protežovat už dříve, nařídil restituci církevního majetku, také poskytl křesťanským duchovním některá privilegia a začal církev podporovat i finančními dary. Roku 315 zrušil trest smrti ukřižováním a v roce 321 nechal ustanovit neděli zákonným svátkem. Církev také konečně měla povoleno přijímat dědictví, která jí byla odkazována v závětech. Zároveň však začal také zasahovat do vnitřních záležitostí

---

⁹⁵ HANUŠ, J.: *Od katakomb ke světové církvi. Rozhovory s historikem Josefem Češkou*. Brno 1998, str. 53–57.

⁹⁶ HANUŠ, J.: *Od katakomb ke světové církvi. Rozhovory s historikem Josefem Češkou*. Brno 1998, str. 54–57.

církve a snažil se ovlivnit dogmatické spory mezi jednotlivými směry křesťanství, což vyvrcholilo nikaiským koncilem, jenž měl postulovat věroučné základy katolické církve.

Na první ekumenický koncil svolaný do Nikaie v roce 325 se sjeli biskupové z celé říše. Hlavní slovo na koncilu měl císař, který také synodu svolal, řídil jí, stvrzoval zákony a povyšoval usnesení koncilu na zákony říše. Císař také usiloval o přizpůsobení církevní organizace státnímu uspořádání. Podle jeho představ měly říšským provinciím, diecézím, odpovídat provincie církevní. Ideologicky byla podporována politika císaře jeho „dvorním“ biskupem a poradcem v náboženských otázkách, hispánským biskupem Hosiem (Ossius), teprve později se jím stal Eusebios z Kaisareje.⁹⁷

Křesťanská církev se v pozdně antickém světě navzdory mnohým očekáváním prosadila a upevnila, k čemuž vedlo mnoho různých faktorů. Církev v té době rozhodně nepředstavovala stabilizující prvek, spíše naopak. Už v roce 312 musel Constantinus řešit schizma v církevní obci v Kartágu, jež vedlo ke vzniku samostatné donatistické církve, občas byl donucen poslat některé biskupy do vyhnanství (včetně těch katolických), během celého 4. století zmítaly církvi různé věroučné spory a schizmata. Nejvýznamnější teologický spor té doby představovaly teologické rozepře s ariány. Alexandrijský kněz Areius tvrdil, že Bůh-syn a Duch svatý nejsou soupodstatní s Bohem-otcem a ani mu nejsou rovni. Přestože byl Areius odsouzen egyptským koncilem jako heretik, Constantinus tento trest nepovažoval za dostatečný a proto svolal sněm všech církví v říši roku 325 do Nikaie. Na něm bylo ariánství odsouzeno a koncil zároveň vydal první oficiální prohlášení o ortodoxní víře – Nikajské vyznání víry. V roce 331 se mohl Areius vrátit a ariánství se dokázalo v určité modifikované formě prosazovat v některých náboženských obcích a často s ním sympatizovali i císařové, např. císař Valens, za jehož vlády bylo křesťanství zvěstováno právě Gótům v podobě ariánství. Na Římany kladně působil hluboký étos, jež si křesťanští asketové a mučedníci udrželi až do smrti a který podle nich převyšoval morální úroveň pohanů a jejich bohů. V rozkládajícím se impériu křesťanství dávalo jasné odpovědi na otázky, jakými jsou vina a smíření, smrt nebo nesmrtelnost. Důležitým faktorem byla také značná přizpůsobivost helénisticko-římské společnosti.

---

⁹⁷ KÜNG, H.: *Malé dějiny katolické církve*. Praha 2005. str. 3–32.

3.3.2 Osobnost Iuliana Apostaty

Čtvrté a páté století bylo křesťanským věkem římského impéria. Všichni legitimní císařové po Constantinovi byli až na jedinou výjimku křesťané, ať už ortodoxního nebo ariánského vyznání. Touto jedinou výjimkou byl císař Iulianus Apostata, který panoval v letech 361–363 a jehož vláda byla zásadním způsobem ovlivněna náboženstvím, jež vyznával.

Iuliana vychovával řecký učenec Mardonios, kterému se povedlo vštípit budoucímu císaři sympatie k pohanské kultuře a literatuře. Za nejšťastnější období svého života Iulianus pokládal několik měsíců v roce 355, které strávil studiem filosofie v Athénách. Z jeho spisů (např. *Proti Galilejským, Misopógón*) víme, že se ve svých 20 letech tajně odklonil od křesťanství; ovšem svoji novou víru, kterou bylo tradiční římské náboženství, z obav před císařem Constantiem II. ukrýval.

Celkové hodnocení a pojetí císaře Iuliana, jakožto caesara a později augusta, nacházíme v *Res Gestae* Ammiana Marcellina. Popis císaře je samozřejmě ovlivněn okolnostmi, ve kterých bylo toto historické dílo sepsáno, zejména autorovými názory, a je třeba zdůraznit jedinečnost postavení, které v něm Iulianus zaujímá.

Již z prvního setkání Ammiana Marcellina s mladým Iulianem, které se událo během jeho panování v Gallii, byl Ammianus mladým panovníkem okouzlen, což se samozřejmě promítlo i do jeho díla.⁹⁸

*Quicquid autem narrabitur, quod non falsitas arguta concinnat, sed fides integra rerum absolvit documentis evidentibus fulta, ad laudativam paene materiam pertinebit. Videtur enim lex quaedam vitae melioris hunc iuvenem a nobilibus cunis ad usque spiritum comitata supremum. namque incrementis velocibus ita domi forisque conluxit ut prudentia [Vespasiani filius] Titus alter aestimaretur, bellorum gloriosis cursibus Traiani simillimus, clemens ut Antoninus, rectae perfectaeque rationis indagine congruens Marco, ad cuius aemulationem actus suos effingebat et mores.*⁹⁹

---

⁹⁸ THOMPSON, E. A.: *The Historical Work of Ammianus Marcellinus*. Cambridge 1947, str. 72.

⁹⁹ Amm. XVI, 1, 3–4.

A o čemkoli se bude dále vyprávět, to nepřikrašluje žádné důvtipné falšování, nýbrž vyjevuje to čistá historická pravda, podepřená průkaznými doklady. Avšak přece to bude patřit takřka mezi chvalo zpěvy. Zdá se totiž, že jakýsi zákon lepšího života provázel tohoto mladíka od vznešené kolébky až k poslednímu jeho dechu. Vždyť se v míru i ve válce zaskvěl tak rychlým vzestupem, že co do rozvážnosti byl hodnocen jako druhý Titus, syn Vespasiánův, slavnými válečnými taženími se velmi podobal Traianovi, mírný byl jako Antoninus a po správném i dokonalém vědění se pídil shodně jako Marcus Aurelius, k jehož napodobování utvářel své skutky i mravy.¹⁰⁰

Ammianus byl osobností císaře nadchnut a plně sympatizoval s jeho snahou o návrat k tradičním římským hodnotám a pohanskému náboženství. To však neznamená, že by mladého císaře slepě obdivoval, plně si uvědomoval, že Iulianus nebyl ve všem zcela dokonalý a čas od času ho také podrobil kritice, zvláště když zkoumal jeho povahu a důvody, proč se mladý císař někdy choval poněkud zvláště. Velmi negativně na historiografa zapůsobila císařova snaha omezit městskou ekonomiku a zvláště odepření dědičných výsad vysloužilým důstojníkům. Tím byl Ammianus velmi znepokojen, neboť toto opatření se po skončení perských tažení dotklo jeho samotného.¹⁰¹

Velkým zklamáním pro Ammiana bylo také Iulianovo odsouzení zemřelého císaře Constantia II. po jeho pohřbu v Konstantinopoli. Nový císař se zřekl nadbytečných, ovšem mnohdy schopných úředníků Constantiova dvora a nechal se ovlivňovat především filosofy a rétory. Iulianus se dokonce nezastavil ani před kritikou Konstantina Velikého, jemuž vyčítal prosazení křesťanství jako preferovaného náboženství, na druhou stranu ale plně respektoval to, co užitečného tento císař do správy státu přinesl.¹⁰²

V Chalkédonu, který leží na asijské straně Bosporu, Iulianus vedl soudní řízení proti některým z neoblíbených Constantiových poradců a výkonných činitelů, kterým byla přičítána vina za krutosti a přehmaty zemřelého císaře. Byly sestaveny vyšetřovací komise, které měly předsedat soudním tribunálům.

---

¹⁰⁰ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 86.

¹⁰¹ ČEŠKA, J.: *Zánik antického světa*, Praha 2000, str. 117–132.

¹⁰² THOMPSON, E. A.: *The Historical Work of Ammianus Marcellinus*. Cambridge 1947, str. 73–74.

*Brevi deinde Secundo Sallustio, promotō praefecto praetorio, summam quaestionum agitandarum ut fido commisit: Mamertino a et Arbitione et Agilone atque Nevitta adiunctis, itidemque Iovino magistro equitum per Illyricum recens provecto. Qui omnes transgressi Chalcedona, praesentibus Iovianorum Herculianorumque principiis et tribunis, causas vehementius aequo bonoque spectaverunt praeter paucas, in quibus veritas reos nocentissimos offerebat.*¹⁰³

Brzy nato uložil Iulianus Secundovi Salustiovi, povýšenému na *praefekta praetoria*¹⁰⁴, aby jako jeho spolehlivý stoupenec předsedal soudním procesům, a přidělil mu na pomoc Mamertina, Arbitiona, Agilona, Nevittu a rovněž Jovina, který krátce předtím získal hodnost generála jezdeckta v Illyriku. Ti všichni přešli do Chalkédonu a před přítomnými důstojníky a tribuny „Jovianů“ a „Herculianů“ vyšetřili sporné věci rázněji, než bylo spravedlivé a prospěšné, vyjma arci několika málo případů, v nichž sama pravda usvědčovala obžalované jako největší zločince.¹⁰⁵

Iulianus také vrátil městům majetky, které jim byly Constantiem a jeho syny zkonfiskovány ve prospěch státní pokladny. Nelze vyloučit, že si získal Ammianovu přízeň tím, že osvobodil kuriály od některých tíživých daní, zrušil veškeré majetkové výhody křesťanského kléru a vysloužilé státní úředníky i vojenské osoby částečně zbavil imunity, která je chránila před občanskými povinnostmi, vyplývajícími z městské samosprávy.¹⁰⁶

Jedním z Iulianových nejspornějších nařízení namířených proti křesťanům byl zákaz, aby pedagogové vyznávající křesťanství vyučovali na rétorických a gramatických

---

¹⁰³ Amm. XXII, 2, 1–2.

¹⁰⁴ Velitel praetoriánů, nejvyšší hodnost, které mohl dosáhnout římský jezdec. Byli jmenováni císařem a měli často rozhodující vliv na císařském dvoře. Během doby jim byly svěřovány i významné civilní úkoly. Od začátku náleželi k císařské radě a pozvolna také nabývali i rozsáhlé jurisdikční pravomoci. Za Konstantina Velikého se jejich funkce zúžila na správu civilní. Pravděpodobně roku 318 prefekti natrvalo ztratili vojenské velení. Slovo *praefectura* znamenalo od té doby nejen obsah praefektovy činnosti, ale také území, na které se jeho působnost vztahovala. *Encyklopedie antiky*. Praha 1974, str. 496.

¹⁰⁵ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 226.

¹⁰⁶ ČEŠKA, J.: *Zánik antického světa*, Praha 2000, str. 118.

školách. Na školách mohli zůstat pouze v případě, že se vzdali svého náboženství. Iulianus se jako ctitel antické kultury snažil o to, aby křesťané nemohli ovlivňovat žáky a nepodkopávali tím jeho snahy o návrat k pohanství. Tento svůj výnos z roku 362 odůvodnil tím, že není morální, aby na školách četli a vykládali křesťanští učitelé takové velikány, jimiž byli antičtí klasikové, a přitom nesdíleli jejich víru. Městské úřady se pak měly snažit o to, aby se při jmenování nových učitelů přihlíželo nejen k odborným znalostem, ale také mravním kvalitám a ideovým předpokladům. Ammianus tento krok neschvaloval a velmi se podívoval Iulianovým zásahům do vzdělávacího systému.¹⁰⁷

*Illud autem erat inclemens, obruendum perenni silentio, quod arcebat docere magistros rhetoricos et grammaticos ritus christiani cultores.*¹⁰⁸

Bezohledné však bylo – a mělo by se přikrýt věčným mlčením - , že učitelům rétoriky a gramatiky, kteří byli ctiteli křesťanských obřadů, nedovolovali vyučovat.¹⁰⁹

*Namque et iura condidit non molesta, absolute quaedam iubentia fieri vel arcentia, praeter pauca. inter quae erat illud inclemens quod docere vetuit magistros rhetoricos et grammaticos Christianos, ni transissent ad numinum cultum.*¹¹⁰

Neboť zákony, které jednoznačně nařizovaly, co se má dít, anebo to zamezovaly, nevydal nijak tíživě, arci kromě několika ojedinělých, mezi nimiž bylo nemilosrdné to, že zakázal vyučovat křesťanským učitelům rétoriky a gramatiky, pokud nepřistoupí k uctívání božstev.¹¹¹

---

¹⁰⁷ THOMPSON, E. A.: *The Historical Work of Ammianus Marcellinus*. Cambridge 1947, str. 84–85.

¹⁰⁸ Amm. XXII, 10, 7.

¹⁰⁹ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 242.

¹¹⁰ Amm. XXV, 4, 20.

¹¹¹ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 308.

Iulianus v únoru 362 nařídil, aby byly zrestaurovány zbořené a poničené antické chrámy a do znaku římské armády byl namísto monogramu Ježíše Krista vrácen starořímský orel. Stejně tak se zasadil o to, aby byla do římské kurie znovu instalována socha bohyně vítězství Victorie. Tyto změny ovšem Iulianovu vládu dlouho nepřečkaly. Iulianus nedegradoval všechny státní úředníky a důstojníky hlásící se ke křesťanství, ale doporučoval, aby byla dávana přednost těm, kteří vyznávali antická božstva, a proto se někteří úředníci křesťanství veřejně zříkali. K trestním postihům z náboženských důvodů však docházelo jen výjimečně, většinou jako reakce na provokace některých fanatiků z řad křesťanů. Represe ovšem Iulianus neschvaloval a velmi se od ostatních pronásledovatelů lišil tím, že díky svému vychování křesťanské náboženství znal a v trvalý efekt brutálního násilí nevěřil, ovšem o to horlivěji křesťanství vyvracel.

Iulianus mnohé reformy prováděl z titulu *pontifex maximus*.¹¹² Chtěl dosáhnout toho, aby na jejich konci stála pevně organizovaná struktura, která by napodobovala svoji strukturou katolickou církev. Právě dobře zformované církve a konkurence jiných náboženství se křesťanství činitelé nejvíce obávali a Iulianus doufal, že přiměje chudé vrstvy k hromadnému přestupu k obnovenému „hellénskému“ náboženství, jehož hlavní tezí měla být láska k lidem (*filanthropia*) a vzájemná podpora mezi lidmi. Se svým filosofickým přesvědčením propagoval císař uvědomělou zbožnost a ve starých tradicích a zvycích nacházel stále platnou pravdu. K Iulianově škodě se však již doba jeho velikého vzoru, Marca Aurelia, velmi změnila.

Iulianus byl zvědavý na to, jak městské prostředí zareaguje na jeho novou náboženskou politiku, a proto s velkými nadějemi přicestoval v létě 362 do Ammianova rodného města. V Antiochii se měl setkat s nejslavnějším rétozem Libaniem a doufal, že se mu měšťané za jeho reformy odvděčí. Dostalo se mu ovšem trpkého zklamání, protože

---

¹¹² *Pontifex maximus*, neboli nejvyšší pontifex, stál v čele pontifiků (ve starověkém Římě kněžský sbor) a byl doživotně volen v tributním sněmu. Plebej dosáhl této hodnosti poprvé roku 253 př. n. l. Pontifex maximus měl nejvyšší pravomoc ve věcech kultu a mohl zastoupit každého kněze, sám však mohl být zastoupen pouze jiným pontifikem. Jmenoval flaminy (starobylé kolegium patnácti obětníků v Římě, z nichž každý měl na starosti kult jednoho božstva) a vestálky (sbor šesti kněžek), nad nimiž měl právo života a smrti (*ius vitae necisque*). Po demontáži republikánského zřízení si tuto funkci přisvojil římský císař, který se tak mimo jiné stal i nejvyšší náboženskou autoritou v Římě. Titulu nejvyššího pontifika se vzdal teprve císař Gratianus (vládl 375–383), čímž tento úřad zanikl, ale byl znovuzkříšen v titulu papeže. *Encyklopedie antiky*. Praha 1974, str. 486.

obyvatelé Antiochie byli většinou křesťany. Došlo ke střetu s náboženskými fanatiky, kteří ostentativně ignorovali tzv. pohanské slavnosti. Iulianus odpověděl po svém a napsal jízlivou filosofickou satiru *Misopógón* (Nepřítel vousaté brady, tj. filosofie). V tomto díle se vysmívá lidem, kteří znevažují filosofické vzdělání. Po této návštěvě vyrazil na perské tažení, na kterém ho zastihla smrt.

Po císařově předčasném skonu se obyvatelé rozdělili na dva názorové proudy, jedni smrt císaře oslavovali, druzí ji litovali. Ke první skupině patřil například křesťanský spisovatel Grégorios z Nazianzu, který císaře fanaticky nenáviděl a ve svých spisech mu dokonce přičítal smyšlené vraždy mladých hochů a panen, z jejichž útroby prý věštil budoucnost. Iulianus byl podle něj bláznivým odpadlíkem od křesťanské víry – odtud také jeho přezdívka Apostata –, a proto byl pokládán za hříšníka. Iulianova předčasná smrt se mezi křesťany začala považovat za vítězství Krista. Jak již ale bylo řečeno, všichni obyvatelé se z jeho smrti neradovali. Mnoho provinciálů především v Galii dlouho nezapomínalo na císařovu spravedlnost. Zejména nekřesťanskému obyvatelstvu imponoval skromností i prostým způsobem života a mnohým se líbilo přechodné zrušení nákladného dvora a tíživé daňové politiky jeho předchůdců.

Velkým omylem císaře byl fakt, že správně neodhadl sociální přitažlivost křesťanské víry, která i nejchudším vrstvám společnosti slibovala nejen posmrtnou spásu, ale i zlepšení společenského postavení, které měly za života. Císařova představa, že pomocí dekretů dokáže změnit náboženské smýšlení společnosti, musela skončit neúspěchem.

Křesťanství v průběhu 2. a v první polovině 3. století postupně pronikalo římskou říší až k jejím pohraničním oblastem na Dunaji a na Rýně. V pohanských oblastech nebyli všichni obyvatelé křesťany ještě ani v době, kdy západořímská říše jako jednotný a samostatný politický útvar zanikla. Staré náboženství se velmi pevně udržovalo ve dvou odlišných prostředích: mezi prostými obyvateli na venkově a v kruzích vznešené senátorské aristokracie, pro kterou zachovávání starých kultů a rituálů představovalo záruku blaha a setrvání státu. *Romanitas*, pojem zahrnující římskou civilizaci nebo alespoň to, co z ní v pozdně antické době ještě zůstávalo, ale i *Christianitas*, křesťanství, jak je pomáhala zformovat také římská společnost, se v míru i ve válce postupně stávaly dědictvím barbarů.¹¹³

---

¹¹³ BEDNAŘÍKOVÁ, J.: *Stěhování národů*. Praha 2003, str. 41–42.

4 AMMIANUS MARCELLINUS A JEHO POHLED NA KŘESŤANSTVÍ

Křesťanství u Ammiana Marcellina má dvě různé podoby. Cílem této kapitoly bude snaha poukázat na jedné straně, jak je prezentováno křesťanství v Ammianově *Res gestae* a na straně druhé, jaké bylo osobní náboženské přesvědčení historiografa. Zatímco odpověď na první otázku lze relativně objektivně zhodnotit na základě vybraných citací přímo z díla, ve druhém případě je to spíš otázka spekulací, protože jasnou odpověď nám autor nezanechal a není nikde zaznamenána.

4.1 Ammianův postoj k tradičnímu antickému náboženství

Pohanské kulty zpravidla odkazovaly na příběhy o založení chrámů, životě a skutcích bohů, hrdinů a věstců, přičemž tyto příběhy většinou hovoří o zrodu civilizovaného světa. Je v nich představováno hrdinné pohanství jako koloběh bojů a vítězství, které ve spolupráci s bohy má za výsledek stálé obnovování božského příslibu lidské civilizace. Víra ve staré bohy a obětování jim je znázorněno například příběhem z dob císaře Constantia, kdy byli obyvatelé trápení hladem, a proto bylo nutné udobřit si bohy. Pohanské kulty nepředstavují nějaké monolitické náboženské přesvědčení, ale různé proudy, v nichž lze ve 4. století sledovat monoteistické tendence. Převažujícím směrem je novoplatónský monotheismus s hierarchickým odstupňováním různých forem jsoucna, od absolutně dokonalého (Bůh, Jedno) až po nedokonalou hmotu, která stojí na nejnižší příčce této hierarchie.

Ammianus se v svém *Res gestae* snaží poukázat na přirozenou božskou hierarchii. Nejvyšší složkou je *Numen*, kterému je podřízena *Adrasteia*. Mezi těmito stojí *fata* a *elementa*.¹¹⁴ Vše je prostoupeno vyšším zákonem božské spravedlnosti. Mezi nižší božstva patří *larvae*, *nocturnae* a *imagines*, tato božstva tvoří prostředníky mezi *Numen* a lidmi.¹¹⁵ Nejčastěji pronikají k člověku ve snech, což je patrné na snu císaře Galla.

---

¹¹⁴ RIKE, R. L.: *Apex Omnium*. Berkeley – Los Angeles – London 1987, str. 12.

¹¹⁵ RIKE, R. L.: *Apex Omnium*. Berkeley – Los Angeles – London 1987, str. 18–19.

„Inter haec tamen per indutias naturae conquiescentis sauciabantur eius sensus circumstridentium terrore larvarum, interfectorumque catervae Domitiano et Montio praeviis correptum eum ut existimabat in somnis uncis furialibus obiectabant. Solutus enim corporeis nexibus animus semper vicens motibus indefessis et cogitationibus subiectus et curis, quae mortalium sollicitant mentes, colligit visa nocturna, quas phantasias nos appellamus.“¹¹⁶

Mezitím však byly v klidu přirozeného odpočinku trýzněny jeho smysly strachem z dorážejících naň přízraků, a zástupy zavražděných lidí v čele s Domitianem a Montiem ho, jak se domníval, ve spánku uchvacovaly a vrhaly do spárů Furií. I bez spojení s tělem je totiž duch čilý neúnavnými pohyby a z vnuknutých myšlenek a starostí, které znepokojují lidskou mysl, splétá noční vidění, jež my nazýváme fantasiemi.¹¹⁷

Také proto se Ammianus nestaví v žádném případě odmítavě k věšteckým praktikám a věří v předpovídání budoucnosti. Sice se snaží vystupovat jako nestranný autor, který usiluje o kritický pohled, ovšem sám tento postoj zrazuje tím, že věří v platnost tradičních forem věštění. Hunt se shoduje s ostatními autory v tom, že Ammianus svou vírou v klasické formy věštění se sám přiřazuje k těm, kteří věří spíš starému než novému náboženství. To můžeme pozorovat například při vyličení porodu znetvořeného tvora a závěrů, které z toho Ammianus vyvozuje.¹¹⁸

„Tunc apud Daphnen amoenum illud et ambitiosum Antiochiae suburbanum visu relatuque horrendum natum est monstrum infans ore gemino cum dentibus binis et barba quattuorque oculis et brevissimis duabus auriculis, qui partus ita distortus praemonebat rem publicam in statum verti deformem.“¹¹⁹

Tehdy se v Dafně, onom líbezném a nádherném předměstí Antiochie, narodila nestvůra, hrozná na pohled i k vyličení: nemluvně s dvěma obličejí, s dvěma chrupy a

---

¹¹⁶ Amm. XIV, 11, 17–18.

¹¹⁷ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 57.

¹¹⁸ HUNT, E. D., *Christians and Christianity in Ammianus Marcellinus*, in: *CQ* 35, 1985, str. 187.

¹¹⁹ Amm. XIX, 12, 19.

vousatou bradou, se čtyřma očima a dvěma kratičkýma ušima. A tento tak zručný porod předpovídal, že stát se zvrátí v znetvořenou podobu.¹²⁰

„Haecque dum ita procedunt more pacis, multorum curiosior Iulianus novam consilii viam ingressus est, venas fatidicas Castalii recludere cogitans fontis, quem obstruxisse Caesar dicitur Hadrianus mole saxorum ingenti, veritus ne, ut ipse praecinens aquis capessendam rem publicam conperit, etiam alii similia docerentur.“¹²¹

Když se takto vyvíjelo jako v hlubokém míru, zvolil Iulianus, zvědavější než mnozí jiní lidé, nový plánovitý postup: zamýšlel znovu otevřít věštecké prameny Kastalského zřídla, které prý dal zastavět mohutným zdívkem císař Hadrianus. Neboť se bál, aby poté, co se ze zpívajících vod dověděl o své vládě, nezjistili i jiní něco podobného.¹²²

Ammianus zcela schvaloval snahy císaře Iuliana, který usiloval odhalit budoucnost za pomoci starých antických forem věštění. Podle Rikea ale Iulianus těmto věštbám nenaslouchal a právě to vedlo k jeho tragickému konci, o věštbách by se podle něj nemělo pochybovat a brát je na lehkou váhu, jak to činil právě císař.¹²³

„Unde praeclare hoc quoque ut alia Tullius 'signa ostenduntur' ait adis rerum futurarum. In his siqui erraverit, non deorum natura sed hominum coniectura peccavit.“¹²⁴

Výstižně o tom – jakož i o jiných věcech – praví Tullius Cicero: „Předzvěsti budoucích věcí jsou vyjevovány bohy. Jestliže se v nich někdo zmýlí, nepochybila přirozenost bohů, nýbrž výklad lidí.“¹²⁵

---

¹²⁰ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 176.

¹²¹ Amm. XXII, 12, 8.

¹²² Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 245.

¹²³ RIKE, R. L.: *Apex Omnium*. Berkeley – Los Angeles – London 1987, str. 67.

¹²⁴ Amm. XXI, 1, 14.

¹²⁵ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 202.

Zcela zásadní byla pro Ammiana náboženská politika císaře Iuliána, s kterým historikograf velmi sympatizoval. Císař Iulianus se snažil obnovit tradiční římský *cultus deorum* a v díle vystupuje jako náboženský hrdina, který bojuje za slávu Říma a snaží se rozšířit *imperium*.¹²⁶ Na počátku své vlády potřeboval Iulianus upevnit moc, a tak proto, aby ukázal vlídnou tvář, navštívil dokonce křesťanský chrám a pomodlil se v něm. Křesťanské náboženství považoval za liché a pokřivené, neboť podle něj se křesťané navzájem nenávidí, jen tuto vlastnost navenek skrývají. Iulianus byl velmi rád, když mohl přestat skrývat svou víru a zpočátku projevoval toleranci ke všem formám náboženství. Je velmi zajímavé, že císař, který byl křesťansky vychovaný, poměrně brzy změnil svou víru a začal křesťanství potlačovat. Za svou oporu považoval císař Alexandrii, která pro něj byla pohanské město, a také jeho obyvatelé měli být pohany.¹²⁷

*„Utque omnes nullo impediēte ad sui favorem inliceret, adhaerere cultui Christiano fingebat, a quo iam pridem occulte desciverat, arcanorum participibus paucis, haruspicinae auguriisque intentus et ceteris quae deorum semper fecere cultores. Et ut haec interim celarentur, feriarum die, quem celebrantes mense Ianuario Christiani Epiphania dictitant, progressus in eorum ecclesiam sollemniter numine orato discessit.“*¹²⁸

A aby přivábil všechny bez jakéhokoliv odporu na svou stranu jako své přívržence, předstíral, že lpí na křesťanském kultu, ačkoli od něho již dříve odpadl a za účasti několika málo zasvěcenců do tajností se zaměstnával haruspictvím, augurstvím i jinými úkony, což ctitelé bohů vždy činili. Ale aby to zatím utajil, vešel o svátku, který křesťané slaví v měsíci lednu a nazývají Epifania, do jejich kostela, slavnostně se tam pomodlil k božstvu a odešel.¹²⁹

Ovšem císař Iulianus není v díle Ammianem pouze bezmezně obdivován, náboženská politika říše se v některých činech samotnému Ammianovi velmi protiví. Iulianus jako *pontifex maximus* okamžitě začal ve velkém provádět oběti, slavit svátky a

---

¹²⁶ RIKE, R. L.: *Apex Omnium*. Berkeley – Los Angeles – London 1987, str. 23.

¹²⁷ HUNT, E. D., *Christians and Christianity in Ammianus Marcellinus*, in: *CQ* 35, 1985, str. 194–195.

¹²⁸ Amm. XXI, 2, 4–5.

¹²⁹ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 203.

nabádal všechny pod hrozbami, aby učinili totéž. Najednou se nacházíme ve zcela jiném světě, kde se Iulianus bezmezně zajímá o *munera divinatorum*, v duchu své nové náboženské politiky obětuje zvířata po celých hekatombách.¹³⁰

Ammianus poukazuje na Iulianovu skytou snahu o rozeštvání křesťanů a vyvolání sporů v samotné křesťanské církvi.¹³¹

„Utque dispositorum roboraret effectum, dissidentes Christianorum antistites cum plebe discissa in palatium intromissos monebat civilius, ut discordiis consopitis quisque nullo vetante religioni suae serviret intrepidus. Quod agebat ideo obstinate, ut dissensiones augente licentia non timeret unanimentem postea plebem, nullas infestas hominibus bestias, ut sunt sibi ferales plerique Christianorum expertus.“¹³²

Aby zesílil účín svého nařízení, vpustil do paláce rozvaděné křesťanské velekněze s rozštěpeným lidem a vlídně je nabádal, aby – až ustanou nesváry – sloužil každý bez zábran a nerušeně svému náboženství. To učinil tak rozhodně, že když svoboda neshody ještě zvětšila, nebál se později ani jednotně smýšlejícího davu, neboť zjistil, že žádné šelmy neohrožují lidi tak, jak se navzájem smrtelně nenávidí většina křesťanů.¹³³

Ammianus si jako historik pravděpodobně uvědomoval, že křesťanský císař musí být nábožensky tolerantní, a to proto, že jeho hrdinské činy umožní křesťanům vidět význam tradičních pohanských kultů pro zachování římské velikosti. Pokud i křesťané nebudou občas bojovat ve jménu pohanských bohů, tak v podstatě tím pohřbí ideály, na kterých jejich současný svět stojí, ideály řecko-římské kultury. V případě, že bude křesťan bojovat ve jménu pohanství, svádí tím v podstatě potřebný boj pro zachování civilizace jako celku. Podle Ammiana by tedy alespoň antické chrámy měly zůstat beze změny, protože přinášejí poslední odrazy staré a slavné kultury.¹³⁴

---

¹³⁰ RIKE, R. L.: *Apex Omnium*. Berkeley – Los Angeles – London 1987, str. 44–45.

¹³¹ RIKE, R. L.: *Apex Omnium*. Berkeley – Los Angeles – London 1987, str. 49.

¹³² Amm. XXII, 5, 3–4.

¹³³ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 229.

¹³⁴ RIKE, R. L.: *Apex Omnium*. Berkeley – Los Angeles – London 1987, str. 110.

Historiograf obhajoval tradiční kultury pohanských bohů, ovšem nečinil tak ve svém *Res gestae* samoučelně, snažil se v konfrontaci s křesťanstvím dokázat, že obrana pohanství nebyla Iulianovým osobním bojem, protože pohanství neskončí spolu s císařem, ale bude pokračovat i dále po Iuliánově smrti.¹³⁵

Velmi problematické je podle Ammiana vnímání Iuliánanovy snahy o obnovu tradičního *cultus deorum*. Obnova je totiž provázena nepřijatelnými excesy, které se stávají terčem Ammianovy ktitiky. Kritizuje ho úplně stejně jako císaře Constantia, který se ovšem podobných excesů dopouštěl naopak ve jménu křesťanství. Ammianus se nebál pochybení Iuliána do svého díla zaznamenat.¹³⁶

*„Hostiarum tamen sanguine plurimo aras crebritate nimia perfundebat, tauros aliquotiens inmolando centenos et innumeros varii pecoris greges avesque candidas terra quaesitas et mari, adeo ut in dies paene singulos milites carnis distentiore sagina victitantes incultius, potusque aviditate corrupti, umeris inpositi transeuntium per plateas ex publicis aedibus, ubi vindicandis potius quam concedendis convivii indulgebant, ad sua diversoria portarentur.“*¹³⁷

Přesto však příliš často skrápěl oltáře krví přemnoha žertev, neboť někdy obětoval stovky býků, nesčetná stáda různého drobného zvířectva i bílé ptáky vyslíděné na zemi i na moři, téměř každý den se vojáci nezřízeně živili přidělovanou masitou stravou, a zkažení pijáckou vášní, byli ze státních chrámů, kde se oddávali hostinám, jež měly být spíše kárány než povolávány, vynášeni na ramenou kolemjdoucích přes široké ulice do svých ubytoven.¹³⁸

Velmi zajímavé se zdá být Ammianovo osobní náboženské přesvědčení. Názory badatelů na tuto otázku se různí a pohybují se v širokém spektru: od umírněného stoupence křesťanství, přes vlažného monoteistu, který inklinoval ke křesťanství, novoplatónského monoteistu tolerantního k různým jiným formám náboženství, také ale pragmatického

---

¹³⁵ RIKE, R. L.: *Apex Omnium*. Berkeley – Los Angeles – London 1987, str. 46.

¹³⁶ HUNT, E. D., *Christians and Christianity in Ammianus Marcellinus*, in: *CQ* 35, 1985, str. 199.

¹³⁷ Amm. XXI, 12, 6.

¹³⁸ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 244.

polyteistu odsuzujícího náboženské výstřelky.¹³⁹ Jde na něj ovšem nahlížet také jako na filosoficky vzdělaného pragmatika, který se staví rezervovaně k jakémukoli náboženskému přesvědčení až po přesvědčeného pohana kritizujícího křesťanství.¹⁴⁰

Názor, že Ammianus byl křesťanem, je dnes drtivou většinou odborníků odmítán.¹⁴¹ Většina badatelů se kloní spíše k mínění, že Ammianus byl pohanem tíhnoucím k nějaké formě monoteismu (snad pozdního novoplatónského ražení), který byl ovšem také tolerantní k jiným náboženstvím. Někteří ale soudí, že se Ammianus vzhledem k poměrům za vlády císaře Theodosia nemohl vyjadřovat na adresu křesťanů zcela otevřeně a že jeho vztah ke křesťanům byl zastřeně nepřátelský. Ammianus podle těchto názorů patřil ke skupině pohanských nostalgiků působících v Římě, kteří se na konci 4. století snažili zvrátit vítězný postup křesťanství (tzv. Symmachův kroužek: Q. Aurelius Symmachus, Virius Nicomachus Flavianus, Vettius Agorius Praetextaus).¹⁴²

Podle Rikea Ammianus byl angažovaný pohan, který se však dívá velmi kriticky na Iulianovu náboženskou politiku a odsuzuje její excesy. Souhlasí sice s Iulianovou snahou o restauraci pohanství, ale klade důraz na náboženskou toleranci a také respekt k jiným náboženstvím.¹⁴³ Rike o Ammianovi tvrdí: „*Ammianus byl přemýšlivý a angažovaný pohan.*“¹⁴⁴

Tvrzení, že byl „zahořklým důstojníkem – odpadlíkem“, které by jasně vysvětlovalo jeho nepřátelství ke křesťanům, ale podle Kellyho neodpovídá tomu, že jeho nepřátelství je velmi jemné – do té míry, že mnoho pozorných čtenářů ho nezpozorovalo vůbec. Lze to vysvětlit tím, že 4. století bylo již poznamenáno značnou znalostí křesťanství

---

¹³⁹ RIKE, R. L.: *Apex Omnium*. Berkeley – Los Angeles – London 1987, str. 1.

¹⁴⁰ BARNES, T. D., *Ammianus Marcellinus and the Representation of Historical Reality*. Ithaca, NY 1998, str. 80.

¹⁴¹ HUNT, E. D., *Christians and Christianity in Ammianus Marcellinus*, in: *CQ* 35, 1985, str. 187.

¹⁴² HUNT, E. D., *Christians and Christianity in Ammianus Marcellinus*, in: *CQ* 35, 1985, str. 187.

¹⁴³ RIKE, R. L.: *Apex Omnium*. Berkeley – Los Angeles – London 1987, str. 2.

¹⁴⁴ RIKE, R. L.: *Apex Omnium*. Berkeley – Los Angeles – London 1987, str. 137.

a Ammianus vůči němu i přes vnitřní nesouhlas vystupoval loajálně, později zejména kvůli svému vyššímu postavení v římské politice.¹⁴⁵

Podle Hunta byl Ammianův postoj ke křesťanství spíš neutrální, protože se v jeho náboženství objevují jak prvky křesťanské, tak pohanské a žádnému z nich historiograf nestrání.¹⁴⁶ Podle Barnese ovšem byl Ammianus Marcellinus křesťan, který konvertoval k pohanským kultům stejně jako Iulianus Apostata.¹⁴⁷

4.2 Ammianův postoj ke křesťanství

Ammianův vztah ke křesťanství je většinou badatelů charakterizován jako tolerantní, spíše až netečný. Ve vztahu ke křesťanství u tohoto historika převažuje důraz na objektivitu, neutralitu a lhostejnost. Jen málokterí badatelé ho považují za vysloveně nepřátelský. V Ammianově hierarchii různých náboženství sice křesťanství stojí nad barbarskými kulty, na druhé straně se ale nemůže rovnat starým tradičním náboženstvím, jako je perské nebo egyptské. Podle Ammiana je to dáno tím, že jde o nové náboženství, které se nemůže opřít o dlouho tradici. Křesťané podle něj představují pouhou sektu odštěpenou od judaismu, které se teprve za císaře Constantina dostalo oficiálního uznání. Jako takové nesnese srovnání se starými, zavedenými náboženskými systémy, jako je římský *cultus deorum*, egyptské náboženství nebo perská *magistia*. Obecně ale cítí k tomuto náboženství určitý respekt, staví se nepřátelsky k projevům intolerance a kritizuje Iulianovy výstřelky ve vztahu k tomuto náboženství, jakým byl například zákaz výuky pro křesťany.¹⁴⁸

Na příkladu antických staveb Ammianus dokumentuje dokonalost starého řecko-římského náboženství a vyzdvihuje jeho velikost. Také křesťanští císaři jako Constantinus nebo Constantius obdivovali staré pohanské monumenty. Díky tomu je křesťanství v očích Ammiana na nižší úrovni, než tradiční kulty. Císařové se starali, aby Řím byl stále

---

¹⁴⁵ KELLY, G.: *Ammianus Marcellinus: The Allusive Historian*, Cambridge 2008, str. 156–158.

¹⁴⁶ HUNT, E. D., *Christians and Christianity in Ammianus Marcellinus*, in: *CQ* 35, 1985, str. 187.

¹⁴⁷ BARNES, T. D., *Ammianus Marcellinus and the Representation of Historical Reality*. Ithaca, NY 1998, str. 83.

¹⁴⁸ RIKE, R. L.: *Apex Omnium*. Berkeley – Los Angeles – London 1987, str. 70.

krásným „chrámem světa“ jako dosud. Stavby podle mínění Rikea jsou jasným důkazem pokroku, ovšem také dokladem dřívějších pozic, jak kulturních, tak náboženských.¹⁴⁹

„Quicquid viderat primum, id eminere inter alia cuncta sperabat: Iovis Tarpei delubra, quantum terrenis divina praecellunt: lavacra in modum provinciarum exstructa: amphitheatri molem solidatam lapidis Tiburtini compage, ad cuius summitatem aegre visio humana conscendit: Pantheum velut regionem teretem speciosa celsitudine fornicatam: elatosque vertices scansili suggestu consulum et priorum principum imitamenta portantes, et Urbis templum forumque Pacis et Pompei theatrum et Odeum et Stadium aliaque inter haec decora urbis aeternae.“¹⁵⁰

Co poprvé spatřil, se domníval, že to vyniká nade vše ostatní. Obdivoval chrám Jova Tarpejského, z něhož je patrné, oč božské věci převyšují věci pozemské, lázně zbudované jako pro celé provincie, obrovskou stavbu amfiteátru, skloubenou pevně tiburským kamenem, k jejímuž vrchu lidský zrak stěží vystoupí, Pantheon jako veliké okrouhlé prostranství překlenuté ve skvostné výšce, vznešené sloupy, které mají uvnitř vzhůru točité schodiště a nesou sochy dřívějších císařů, chrám bohyně Romy, náměstí Míru, Pompeiovo divadlo, odeon, stadion a mimoto ještě jiné krásy Věčného města.¹⁵¹

Rike se zamýšlí nad vztahem Ammiana k egyptskému náboženství. Podle Rikea Ammianus viděl v uctívání egyptského boha slunce jeden z možných způsobů, jak udržet Římskou říši. Egyptská říše uctívající právě tohoto boha existovala dlouho, což mohlo vzbudit u Ammiana naději na záchranu a zachování Římské říše. Této skutečnosti dodává váhu také fakt, že obelisk, zhotovený k počtě tohoto egyptského boha, byl přivezen za dob císaře Augusta, tedy v době největší slávy římské říše, do Říma.¹⁵²

„Et quia sufflantes adultores ex more Constantium id sine modo strepebant quod, cum Octavianus Augustus obeliscos duos ab Heliopolitana civitate transtulisset Aegyptia, quorum unus in Circo maximo, alter in Campo locatus est Martio, hunc recens advectum

¹⁴⁹ RIKE, R. L.: *Apex Omnium*. Berkeley – Los Angeles – London 1987, str. 105.

¹⁵⁰ Amm. XVI, 10, 14.

¹⁵¹ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 98.

¹⁵² RIKE, R. L.: *Apex Omnium*. Berkeley – Los Angeles – London 1987, str. 111.

*difficultate magnitudinis territus nec contrectare ausus est nec movere, discant qui ignorant, veterem principem translatis aliquibus hunc intactum ideo praeterisse, quod Deo Soli speciali munere dedicatus fixusque intra ambitiosi templi delubra, quae contingi non poterant, tamquam apex omnium eminebat.*¹⁵³

Poněvadž lichotní pochlebníci namlouvali podle svého zvyku Constantiovi bez přestání, že Octavius Augustus – ačkoli dovezl z egyptského města Héliopole dva obelisky, z nichž jeden je umístěn v Cirku Maximu a druhý na Poli Martově – neodvážil se nedávno přivezeného obelisku dotknout ani jím pohnout, odstrašen nesnáze plynoucími z jeho objemnosti, nechť se tedy nevědoucí poučí. Onen starý císař ponechal totiž tento obelisk, třebaže jich dal několik přepravit, v Egyptě nedotčený proto, že byl zasvěcen jako zvláštní dar bohu Slunci, a jsa vetknut mezi posvátné stavby nádherného chrámu, jež nesměly být znesvěceny, tyčil se jako koruna toho všeho.¹⁵⁴

Podle Hunta je rezervovanost ve vztahu ke křesťanskému náboženství u Ammiana dána do značné míry konvencemi žánru klasické historiografie, která nabádá nevyjadřovat se příliš k náboženským otázkám a tím zachovat objektivitu historiografického díla.¹⁵⁵ Tradiční dějepisectví věnovalo tomuto tématu minimum pozornosti a zmiňuje se o otázkách víry jen zcela výjimečně. To je dobře patrné i u jiných historiků 4. stol., nejen pohanských, jako je Aurelius Victor nebo Eutropius, kteří křesťanství zcela ignorují, nýbrž i u křesťanských, jako je například Prokopios.¹⁵⁶

Také Ammianus programově přehlíží roli církve v politice 4. stol., navzdory tomu, že významně ovlivňovala rozhodování římských císařů. Mezi léty 335–351 se konalo nejméně 10 koncilů východních biskupů, kteří dospěli k odsouzení významných biskupů, např. Athanasia nebo Marcella, a nepřímou napadli vyznání víry na koncilu v Nikáji v roce 325. V roce 343 se sešlo 90 západních a 76 východních biskupů v Serdice, ovšem je třeba

---

¹⁵³ Amm. XVII, 4, 12.

¹⁵⁴ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 118.

¹⁵⁵ HUNT, E. D., *Christians and Christianity in Ammianus Marcellinus*, in: *CQ* 35, 1985, str. 188.

¹⁵⁶ BARNES, T. D., *Ammianus Marcellinus and the Representation of Historical Reality*. Ithaca, NY 1998, str. 83.

zdůraznit, že ačkoliv byli v jednom městě, nikdy se nesetkali na společné radě. V roce 359 čtyři sta západních biskupů spolu strávilo několik měsíců v Arminiu.¹⁵⁷

Tato literární konvence ovšem nevypovídá nic o Ammianově osobním vztahu ke křesťanskému náboženství. Ve srovnání s jinými historiky si však Ammianus všímá náboženských otázek a křesťanství nepoměrně více a jeho informovanost o křesťanských institucích a situaci v církvi je relativně vysoká.¹⁵⁸ Vyjádření na adresu církve jsou podle Hunta vedená postojem historika, který se snaží „sekularizovat“ chování církve a jejích představitelů, hledá za ním ryze mocenské motivy, nikoliv náboženské. Příkladem mohou být alexandrijští biskupové Athanasius a Gregorios, kteří toužili pouze po osobním prospěchu a moci.¹⁵⁹

„Hoc administrante Leontio Liberius Christianae legis antistes a Constantio ad comitatum mitti praeceptus est tamquam imperatoriis iussis et plurimorum sui consortium decretis obsistens in re, quam brevi textu percurram. Athanasium episcopum eo tempore apud Alexandriam ultra professionem altius se efferentem scitarique conatum externa, ut prodidere rumores adsidui, coetus in unum quaesitus eiusdem loci multorum synodus ut appellat removit a sacramento quod optinebat.“¹⁶⁰

Za Leontiovy správy Constantius nařídil předvolat ke dvoru velekněze křesťanského náboženství Liberia, poněvadž prý se stavěl na odpor císařským příkazům i rozhodnutím většiny svých společníků ve věci, kterou stručně načrtnu. Shromáždění božích ctitelů téhož důstojenství, svolané na jedno místo – synoda, jak oni říkají –, sesadilo tehdejšího alexandrijského biskupa Athanasia z hodnosti, kterou zastával, poněvadž se vysoko vypínal nad své postavení a pokoušel se, jak se neustále povídalo, vyzvídat cizí záležitosti.¹⁶¹

---

¹⁵⁷ BARNES, T. D., *Ammianus Marcellinus and the Representation of Historical Reality*. Ithaca, NY 1998, str. 88–89.

¹⁵⁸ HUNT, E. D., *Christians and Christianity in Ammianus Marcellinus*, in: *CQ* 35, 1985, str. 188.

¹⁵⁹ HUNT, E. D., *Christians and Christianity in Ammianus Marcellinus*, in: *CQ* 35, 1985, str. 191.

¹⁶⁰ *Amm.* XV, 7, 6–7.

¹⁶¹ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 75.

Jako historik se distancuje se od církevní politiky a snaží se na ni pohlížet *sine ira et studio*. Pro ilustraci tohoto postoje uvádí Hunt epizodu požáru chrámu Apollóna a Dafné, kde Ammianus nevyužívá tohoto momentu k útoku na křesťanství, jak bychom od pohanského historika očekávali, ale naopak zmiňuje i jiné možné, mnohem prozaičtější vysvětlení příčiny požáru: vznikl od svíčky jednoho z ctitelů boha. Tím snaží se upřednostnit sekulární vysvětlení před náboženským.¹⁶²

„Eodem tempore diem undecimum kalendarum Novembrium amplissimum Daphnaei Apollinis fanum, quod Epiphanes Antiochus rex ille condidit iracundus et saevus, et simulacrum in eo Olympiaci Iovis imitamenti aequiperans magnitudinem, subita vi flammaram exustum est. Quo tam atroci casu repente consumpto ad id usque imperatorem ira provexit, ut quaestiones agitari iuberet solito acriores et maiorem ecclesiam Antiochiae claudi. suspicabatur enim id christianos egisse stimulos invidia, quod idem templum inviti videbant ambitioso circumdari peristylis.“¹⁶³

V téže době shořela náhle 22. října mohutnými plameny nádherná svatyně dafnejského Apollóna, kterou založil prehlivý a krutý král Antiochos Epifanés, a v ní socha rovnající se velikostí olympijskému zobrazení Jova. Když byla ta svatyně tak strašnou zkázou zničena, přivedl císaře hněv tak daleko, že nařídil provádět neobyčejně přísně výslechy a zavřít v Antiochii velký kostel. Měl totiž podezření, že to učinili křesťané, podníceni nenávistí, poněvadž neradi viděli, že je ten chrám obestavován honosným peristylem.¹⁶⁴

„Quod Asclepiades philosophus, cuius in actibus Magnenti meminimus, cum visendi gratia Iuliani peregre ad id suburbanum venisset, deae caelestis argenteum breve figmentum, quocumque ibat secum solitus efferre, ante pedes statuit simulacri sublimes, accensisque cereis ex usu cessit, unde medietate noctis emensa cum nec adesse quisquam potuit nec iuvare, volitantes scintillae adhaesere materiis vetustissimis, ignesque aridis nutrimentis erecti omne quicquid contingi potuit, licet ardua discretum celsitudine concremarunt.“¹⁶⁵

---

¹⁶² HUNT, E. D., *Christians and Christianity in Ammianus Marcellinus*, in: *CQ* 35, 1985, str. 192.

¹⁶³ *Amm.* XXII, 13, 1–2.

¹⁶⁴ *Ammianus, Marcellinus: Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 245.

¹⁶⁵ *Amm.* XXII, 13, 3.

Když přišel do toho předměstí, aby spatřil Iuliana, z daleka filosof Asklepiades, o němž jsme se zmínili při výkladu o činech Magnentiových, postavil prý před nohy vzhůru se tyčící sochy malou stříbrnou figurku nebeské bohyně, kterou s sebou nosíval, kamkoli šel, načež podle zvyku rozžal svíčky a vzdálil se. Po půlnoci, když nemohl nikdo zakročít ani pomoci, se prý jiskry odletující od svíček zachytily na prastarých látkách, a ohně, vznícené suchou potravou, spálily vše, čeho se mohly dotknout, byť to bylo vzdálené ve výšce.¹⁶⁶

Názory na křesťanství prezentované v *Res gestae* nejsou konsistentní a je obtížné je nějak systematizovat, zmínky jsou roztrženy po celém díle. Jejich škála je velmi pestrá od zmínek negativních přes neutrální až k pozitivním.

Ammianus na některých místech kritizuje křesťanství a jeho představitele. Tyto výpady je ale třeba zařadit do širšího kontextu satirických útoků, které nejsou namířeny jen proti křesťanství, ale například také i proti pohanským senátorům. V tomto kontextu lze podle Hunta i Barnese vnímat i Ammianovu kritiku monopolizace *cursus publicus* křesťanskými biskupy, historiograf se snaží poukázat na hašteřivost a vzájemnou nevráživost křesťanů.¹⁶⁷

Přesto je Ammianova výpověď o tom, že žádný tvor není tak agresivní vůči druhým jako křesťané vůči sobě poměrně silný. Otázkou ale je, zda je to jeho osobní výpověď, nebo jen cituje názor císaře Iuliana. Ammianova kritika se přitom často zaměřuje na konkrétní osoby, nikoliv na náboženské přesvědčení (císař Constantius, biskup Georgios apod.). Podle některých badatelů je ale Ammianův kritický postoj ke křesťanství zastřený, protože se v době, kdy psal své dějiny a kdy císař Theodosius utahoval šrouby náboženské politiky, nemohl o křesťanství vyjadřovat otevřeně. Burnes mluví v této souvislosti o technice „progresivní insinuace“.¹⁶⁸

---

¹⁶⁶ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 245.

¹⁶⁷ BARNES, T. D., *Ammianus Marcellinus and the Representation of Historical Reality*. Ithaca, NY 1998, str. 90.

¹⁶⁸ BARNES, T. D., *Ammianus Marcellinus and the Representation of Historical Reality*. Ithaca, NY 1998, str. 88.

Ammianus neváhá kritizovat představitele církve, když se nechovají nejen podle morálních zásad křesťanských, ale všeobecně lidských. Na sklonku roku 361, když historiograf cestuje po Egyptě, všimá si chování biskupa Georgia, který se zcela odcizil biskupskému poslání a zajímal se pouze o osobní obohacování a donášení císaři Constantiovi na občany. Lidé se sami chopili spravedlnosti a proradného biskupa zabili. Tělo tyрана a jeho přívrženců bylo spáleno a hozeno do moře, což vypovídá o tom, že lidé nechtěli dopustit, aby se z Georgia stal mučedník. Ammianus zůstává zcela neutrální a nestranný, protože v Georgiově případě je jasně patrné osobní pochybení jednotlivce, jenž má špatné charakterové vlastnosti. U takového člověka nehraje roli žádné náboženské přesvědčení, pouze jeho chamtivost a touha po moci.¹⁶⁹

„Quo non contenta multitudo inmanis dilaniata cadavera peremptorum camelis inposita vexit ad litus isdemque subdito igne crematis cineres proiecit in mare id metuens, ut clamabat, ne collectis supremis aedes illis exstruerentur ut reliquis, qui deviare a religione compulsi pertulere cruciabiles poenas, ad usque gloriosam mortem intemerata fide progressi, et nunc martyres appellantur.“¹⁷⁰

Ale tím se zuřivý dav nespokojil. Naložil totiž rozšápané mrtvoly zabitých mužů na velbloudy, zavezl je k mořskému břehu, spálil je na rozdělaném ohni a jejich popel vhodil do moře. Obával se totiž – jak vykřikoval –, aby jím po sebrání jejich tělesných pozůstatků nebyly vybudovány svatyně tak, jak se stalo ostatním, kteří – donucováni, aby se odchýlili od svého náboženství – snesli strastiplné tresty a došli v neposkvřené víře slavné smrti a nyní jsou nazváni mučedníky.¹⁷¹

Skrytá polemika s křesťanstvím se může objevit i v Ammianových geografických exkurzech. Když například historik popisuje oblast kolem Bosporu a vypočítává zde ležící města včetně nově zbudované metropole Constantinopole, mluví o ní jako o staré řecké kolonii Byzantium, aniž by se zmínil o její velikosti a výstavnosti.

---

¹⁶⁹ HUNT, E. D., *Christians and Christianity in Ammianus Marcellinus*, in: *CQ* 35, 1985, str. 192.

¹⁷⁰ Amm. XXII, 11, 10.

¹⁷¹ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 243.

„*Nam supercilia eius sinistra Athyras portus despectat et Selymbria et Constantinopolis, vetus Byzantium, Atticorum colonia, et promuntorium Ceras*“¹⁷²

Neboť na jeho levý břeh shlíží přístav Athyra, Sélymbria, Konstantinopolis – stará to attická osada Byzantion – a předhoří Keras.¹⁷³

Ve 4. století byla jistě Konstantinopol více než starověké Byzantion, s níž ji tady Ammianus srovnává. Podle Burnese je toto opomenutí záměrné a je dílem skryté polemiky tohoto historika s křesťanstvím,¹⁷⁴ Podobně Ammianus Marcellinus postupuje i při popisu měst v Palestině. Výběr a hodnocení měst, která Ammianus zmiňuje ve svém *Res gestae*, jsou poměrně výmluvné: nejdůležitější města 4. století v Palestině jsou Kaisareia (Caesarea), Eleutheropolis, Neapolis, Askalon a Gaza. O nových městech se vůbec nezmiňuje. Zcela opomíjí Jeruzalém, proměněný Constantinem v bohaté, monumentální město s kláštery asketů, jež se stalo cílem zástupů křesťanských poutníků. V době, kdy o něm Ammianus psal, se honosil duchovním prvenstvím v římské provincii Palestině. Zdá se, že Ammianus schválně zavírá oči před významem současného Jeruzaléma, stejně jako opomíjí hlavní roli, kterou hrál pro křesťany v politickém, společenském a kulturním životě římské říše před Constantinem.¹⁷⁵

Křesťanství podlamuje schopnost obrany říše, jasně patrné je to na zradě křesťanských biskupů. Ammianus však podle Hunta nevyužívá těchto podezření k útokům na křesťany, jak bychom čekali od militantního pohana.¹⁷⁶

„*Verum secuto die otio communi adsensu post aerumnas multiplices adtributo, cum magnus terror circumsteret muros Persaeque paria formidarent, Christianae legis*

---

¹⁷² Amm. XXII, 8, 8.

¹⁷³ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 233.

¹⁷⁴ Srv. BURNES, T. D., *Ammianus Marcellinus and the Representation of Historical Reality*. Ithaca, NY 1998 str. 92.

¹⁷⁵ BARNES, T. D., *Ammianus Marcellinus and the Representation of Historical Reality*. Ithaca, NY 1998, str. 90–94.

¹⁷⁶ HUNT, E. D., *Christians and Christianity in Ammianus Marcellinus*, in: *CQ* 35, 1985, str. 196.

antistes exire se velle gestibus ostendebat et nutu, acceptaque fide quod redire permetteretur incolumis, usque ad tentoria regis accessit.“¹⁷⁷

Následujícího dne bylo po mnohonásobných útrapách společně dohodnuto dopřát zbraním klid. Protože však hradby obstupoval velký děs a Peršané pociťovali stejné obavy, dával velkněz křesťanského náboženství posunky a máváním najevo, že chce vyjít ven, a když dostal záruku, že mu bude dovoleno bez úhony se vrátit, přistoupil až ke královu stanu.¹⁷⁸

Velmi haněn je císař Constantinus jako bořitel starých tradic, který zavedl nové neprověřené náboženství, stejně jako perský král Arsakes přinesl odklon od důstojného starého náboženství a způsobil jeho devaluaci. Nebrání se označit křesťany jako zdroj neklidu (*seditiones*).¹⁷⁹

„Tunc et memoriam Constantini ut novatoris turbatorisque priscarum legum et moris antiquitus recepti vexavit, eum aperte incusans, quod barbaros omnium primus ad usque fasces auxerat et trabeas consulares.“¹⁸⁰

Tehdy Julianus napadl i památku Constantina jako novotáře a rušitele starých zákonů i mravů před věky přijatých a otevřeně ho obviňoval, že první ze všech povznesl barbary až k odznakům konsulské důstojnosti.¹⁸¹

„Advenit successor eius ex quaesitore palatii Viventius integer et prudens Pannonius, cuius administratio quieta fuit et placida, copia rerum omnium adfluens. Sed hunc quoque discordantis populi seditiones terruere cruentae, quae tale negotium excitavere.“¹⁸²

---

¹⁷⁷ Amm. XX, 7, 7.

¹⁷⁸ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 187.

¹⁷⁹ RIKE R. L.: *Apex Omnium*. Berkeley – Los Angeles – London 1987, str. 102.

¹⁸⁰ Amm. XXI, 10, 8.

¹⁸¹ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 212

¹⁸² Amm. XXVII, 3, 11.

Jako jeho nástupce přišel bývalý quaestor císařského dvora Viventius, bezúhonný a rozvážný to Pannonec. Jeho správa byla klidná a pokojná a oplývala hojností všech věcí. Ale i jej poděsily krvavé výtržnosti svářícího se lidu, které podnítila takováto záležitost.¹⁸³

Křesťané se v *Res gestae* objevují podezřele často ve chvílích katastrofických událostí, tato asociace Kristových stoupců s velkými neštěstími, například v Nikomédii, která byla zničena silným zemětřesením, působí jako cílevědomé očerňování křesťanů. Z hanebných příkladů chování křesťanů zmiňuje mimo jiné Silvana, který uprchl do kapličky křesťanů (XV, 5, 31), biskupa Hilarina označuje za vozataje odsouzeného čarovnými praktikami (XXVI, 3, 3), císaře Valentiniana II., jenž využil náboženského svátku a unesl muže a ženy a také zcela vyplenil Mogontiacum (XVII, 10, 2), odsuzuje také zbabělý čin Palladia, který neoplýval vojenskou ctí a morálkou, a proto využil svátečního křesťanského dne, kdy v nepřítomnosti strážců, kteří se účastnili modliteb, se raději dobrovolně oběsil (XVIII, 10, 2). Také se velmi pozastavoval nad tím, jak hanebná je touha po moci. Ursinus a Damasus se střetli v souboji o biskupský stolec, a i když to byli urození křesťanští muži a dříve i přátelé, nevadilo jim vést, v touze po bohatství, vyhlazovací válku proti stoupcům svého protivníka.¹⁸⁴

*„Et in concertatione superaverat Damasus, parte, quae ei favebat, instante. Constatque in basilica Sicinini, ubi ritus Christiani est conventiculum, uno die centum triginta septem reperta cadavera peremptorum, efferatamque diu plebem aegre postea delenitam.“*¹⁸⁵

V zápase pak nabyl vrchu Damasus, poněvadž strana, která stála při něm, byla výbojnější. Je známo, že se v bazilice Sicinina, kde je shromaždiště křesťanského ritu, nalezlo v jediném dni sto třicet sedm mrtvol pobitých osob a že se potom lid, dlouho zdivočelý, stěží utišil.¹⁸⁶

---

¹⁸³ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 349

¹⁸⁴ HUNT, E. D., *Christians and Christianity in Ammianus Marcellinus*, in: *CQ* 35, 1985, str. 188–191.

¹⁸⁵ Amm. XXVII, 3, 13.

¹⁸⁶ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 349.

Ammianus ovšem mnohdy nevyužil možnost zdůraznit křesťanské pochybení, když se to nabízelo. Dobrým příkladem může být prominentní křesťan Petronius Probus. Hrabivost a úplatkářství, v kterém se tento muž výborně orientoval, by přímo vybízely k pošpinění křesťanského náboženství, Ammianus však odmítl pro špatné vlastnosti jedince zahrnout celou skupinu, byť se mu v těchto chvílích tato možnost nabízela (XXVII, 11, XXX, 5, 4). Stejným příkladem může být Strategius Musonianus, který byl Constantiem jmenován jako velitel prétorské gardy na Východě (354–358).¹⁸⁷

*„Quem officio functum perite Musonianum voluit appellari, ante Strategium dictitatum, et ex eo percursis honorum gradibus multis ascendit ad praefecturam, prudens alia tolerabilisque provinciis et mitis et blandus sed ex qualibet occasione maximeque ex controversis litibus, quod nefandum est, et in totum lucrandi aviditate sordescens.“*¹⁸⁸

Dříve se jmenoval Strategius, a když pak vykonával tu službu obratně, dal mu Constantinus jméno Musonianus. Potom prošel mnoha úředními stupni, až postoupil k prefektuře. Jinak to byl člověk rozumný, provinciím snesitelný, laskavý a příjemný, ale při každé příležitosti, zejména při soudních procesech – což je ovšem ohavné – a vůbec ve všem se špinil ziskuchtivostí.¹⁸⁹

Na druhé straně Ammianus vyjadřuje na řadě míst svého díla respekt vůči tomuto náboženství a jeho morálnímu kodexu. Podle Hunta totiž Ammianus „nežádá nic, co není spravedlivé a umírněné“. Velmi pozitivně hodnotí mučedníky a obzvláště obdivuje ty přívržence křesťanství, kteří se nenechali zlomit ve své víře.¹⁹⁰

*„Poterantque miserandi homines ad crudele supplicium ducti christianorum adiumento defendi, ni Georgii odio omnes indiscrete flagrabant.“*¹⁹¹

---

¹⁸⁷ HUNT, E. D., *Christians and Christianity in Ammianus Marcellinus*, in: *CQ* 35, 1985, str. 197.

¹⁸⁸ *Amm.* XV, 5, 3–4.

¹⁸⁹ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 84.

¹⁹⁰ HUNT, E. D., *Christians and Christianity in Ammianus Marcellinus*, in: *CQ* 35, 1985, str. 196.

¹⁹¹ *Amm.* XXVII, 11, 10.

A tito nebozí lidé mohli být, když je vedli ke kruté popravě, zachráněni pomocí křesťanů, kdyby byli všichni bez rozdílu neplanuli nenávistí ke Georgiovi.¹⁹²

„Eminuit tamen per id tempus inter alias humilium neces mors Dioclis ex comite largitionum Illyrici, quem ob delicta levia flammis iussit exuri; et Diodori ex agente in rebus, triumque adparitorum potestatis vicariae per Italiam ob id necatorum atrociter, quod apud eum questus est comes Diodorum quidem adversus se civiliter implorasse iuris auxilium, officiales vero iussu iudicis ausos monere proficiscentem ut responderet ex lege. quorum memoriam apud Mediolanum colentes nunc usque Christiani, locum ubi sepulti sunt Ad Innocentes adpellant.“¹⁹³

Mezi jinými vraždami prostých lidí vzbudila v té době pozornost smrt bývalého komita státní pokladny, v Illyriku Diocla, kterého poručil císař pro drobné přestupky upálit, a smrt bývalého pověřence pro správní záležitosti Diodora i tří zřízců vikářského úřadu v Itálii, usmrcených ukrutně proto, poněvadž si komes u císaře stěžoval, že se Diodorus proti němu občansky dovolával právní ochrany a že se ho oficiálové na soudcův rozkaz odvážili při jeho odchodu vyzvat, aby se podle zákona zodpovídal. Jejich památku uctívají doposud v Mediolanu křesťané a místo, kde jsou pohřbeni, nazývají U nevinných.¹⁹⁴

Zdůrazněna je také chvála a skromnost provinciálních biskupů, kteří na rozdíl od těch v metropoli žijí v odříkání a pokoře. Historiograf programově pracuje s protikladem provincie a Říma. Zatímco Řím je líčen jako centrum úpadku, v provinciích se dají nalézt stále přežívající tradiční římské ctnosti, a také provincie slouží jako hráz proti náporu barbarů směrem do nitra říše. Křesťané často sloužili také jako poslové a zprostředkovatelé mírových jednání mezi zneprátenými stranami.¹⁹⁵

---

¹⁹² Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 243.

¹⁹³ Amm. XXVII, 7, 5.

¹⁹⁴ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 356.

¹⁹⁵ HUNT, E. D., *Christians and Christianity in Ammianus Marcellinus*, in: *CQ* 35, 1985, str. 191.

„*Fessus aerumnis gemini proelii Firmus, imoque aestuans corde, nequid ultimae rationis omitteret, Christiani ritus antistites oraturos pacem cum obsidibus misit.*“¹⁹⁶

Firma útrapy dvojí bitvy vyčerpaly, a sotě v hloubi svého srdce, poslal – aby nezanedbal něco z posledního svého plánu – s rukojmími velekněze křesťanského ritu prosit o mír.¹⁹⁷

Text, který je považován za klíč k odhalení Ammianova postoje ke křesťanství, se nachází v nekrologu císaře Constantia na konci XXI. knihy, ve kterém analyzuje jeho církevní politiku.

„*Christianam religionem absolutam et simplicem anili superstitione confundens, in qua scrutanda perplexius quam componenda gravius, excitavit discidia plurima, quae progressa fusius aluit concertatione verborum, ut catervis antistitum iumentis publicis ultro citroque discurrentibus per synodos, quas appellant, dum ritum omnem ad suum trahere conantur arbitrium, rei vehiculariae succideret nervos.*“¹⁹⁸

Křesťanské náboženství, jasné a jednoduché, slučoval s babskou pověřivostí. Tím, že je spletitěji zkoumal, než rázně pořádal, podnítil velmi mnoho rozepří, a když se široce rozmohly, živil je slovními půtkami, aby hromadami velekněží, jezdíci sem a tam státním spřežením po synodách, jak je oni nazývají, podřezával – zatímco se pokoušel podříditi veškeré obřady svému rozhodování – šlachy poštovní dopravě.¹⁹⁹

Jeho vyznavači byli zvyklí nazývat jej termínem *religio*, ale místo toho začalo být označováno termínem *superstitio*. Ammianus se zřejmě domníval, že podle tradice by se mělo staré antické náboženství označovat jako *religio* a nové, křesťanské jako *superstitio*.

---

¹⁹⁶ Amm. XXIX, 5, 15.

¹⁹⁷ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 409.

¹⁹⁸ Amm. XXI, 16, 18.

¹⁹⁹ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 224.

V podstatě přehnaný a zvrácený postoj k jakémukoli náboženství může vést k tomu, že se *religio* zvrhne v *superstitio*.²⁰⁰

Otázkou je, zda je tato charakteristika míněna pozitivně nebo negativně. Většina badatelů se dnes kloní k první možnosti, ovšem někteří, jako Rike, to nepovažují za kompliment.²⁰¹ K této otázce se nejlépe vyjádřil Neri, který se věnuje ve svém článku detailnímu rozboru této pasáže. Podle něj definice křesťanského náboženství jako *religio absoluta a simplex* odpovídá Theodosiově snaze o sjednocení křesťanské doktríny, zatímco Constantiovo *scrutari perplexius* je znakem intelektuální pýchy, která patří k heretickému způsobu kladení otázek. V daném výroku jde tedy v podstatě o odsouzení Constantiovy náboženské politiky a jeho heterodoxie. Ammianus se podle Neriho tímto způsobem snaží zavděčit křesťanské části svého potenciálního publika, jde mu v podstatě o vytvoření vzájemné důvěry mezi pohany a křesťany.²⁰² Podle Neriho byl Ammianus sice přesvědčen o nadřazenosti pohanských kultů nad křesťanstvím, jsou mu ale sympatické křesťanské morální zásady, jakými jsou pohrdání smrtí, omezování se v jídle a pití, důraz na spravedlnost.²⁰³

Ammianus se navíc nestaví vůči tomuto náboženství vysloveně nepřátelsky. To, co vytýká Constantiovi, není jeho křesťanská víra, nýbrž jeho *anilis superstitio*. Křesťanství komplikovalo efektivnější obranu římské říše, což mu jako vojákovi jistě vadilo a není proto vhodným státním náboženstvím. Navzdory tomu má ale toto náboženství své kvality (odvahu, spravedlnost a jednoduchost). Proto Ammianus věří, že ho lze prostřednictvím tradičních pohanských kultů kultivovat, je k tomu ale potřeba náboženské tolerance a

---

²⁰⁰ NERI, V.: *Ammianus' Definition of Christianity as absoluta et simplex religio*, in: J. den Boeft, D. den Hengst, H. C. Teitler (vyd.), *Cognitio Gestorum. The Historiographic Art of Ammianus Marcellinus*, Amsterdam 1992, str. 59.

²⁰¹ RIKE R. L.: *Apex Omnium*. Berkeley – Los Angeles – London 1987, str. 106.

²⁰² NERI, V.: *Ammianus' Definition of Christianity as absoluta et simplex religio*, in: J. den Boeft, D. den Hengst, H. C. Teitler (vyd.), *Cognitio Gestorum. The Historiographic Art of Ammianus Marcellinus*, Amsterdam 1992, str. 60.

²⁰³ NERI, V.: *Ammianus' Definition of Christianity as absoluta et simplex religio*, in: J. den Boeft, D. den Hengst, H. C. Teitler (vyd.), *Cognitio Gestorum. The Historiographic Art of Ammianus Marcellinus*, Amsterdam 1992, str. 64–65.

neutrality císařů. Vzorem správné náboženské politiky je Ammianovi císař Valens, který byl přesvědčen o možné mírové koexistenci pohanství a křesťanství.²⁰⁴

*„Postremo hoc moderamine principatus inclaruit quod inter religionum diversitates medius stetit nec quemquam inquietavit neque, ut hoc coleretur, imperavit aut illud: nec interdictis minacibus subiectorum cervicem ad id, quod ipse coluit, inclinabat, sed intemeratas reliquit has partes ut repperit.“*²⁰⁵

Konečně jeho vláda proslula tou umírněností, že mezi rozličnými náboženstvími zůstal nestranný, aniž koho zneklidnil nebo nařídil, aby se to či ono uctívalo. Rovněž nenutil své poddané výhrůžnými zákazy přiklánět se pokorně k tomu, co on sám určil, nýbrž zanechal jednotlivé strany nerušeně tak, jak je našel.²⁰⁶

4.3 Jazyk křesťanství u Ammiana Marcellina

Pro pochopení Ammianova vztahu ke křesťanství je důležité zjistit, jak se ve svém díle o křesťanech vyjadřoval a jakých výrazů používal. Zdá se, že se Ammianus vědomě snažil ke křesťanské tematice příliš nevyjadřovat a tam, kde o křesťanech mluví, se snaží jako historik zaujmout spíše nestranný a nezaujatý postoj, přesně ve smyslu zásady *sine ira et studio*. Zdánlivé výrazy tolerance ke křesťanství ovšem šly ruku v ruce s energickými útoky na přívržence tohoto vyznání. Jeho působení jakožto nepřítel křesťanství – ačkoliv jednoho z nejméně ostře se prosazujících – jsou ovšem díky jeho jazyku a narážkám patrné v celém díle.²⁰⁷

Také autorův východní původ a jeho řecké smýšlení jsou velmi důležité pro posouzení jeho víry a jeho chápání křesťanství. Řecké slovo Helén podle Barnese má velmi odlišný sémantický význam v řečtině a v latině. Slovo Helén by mohlo naznačovat, že nebyl pouze kulturní Řek, ale v pozdním 4. století už měl tento výraz často také zvláštní význam „pohan“, zejména když bylo použito někým s nepřátelským vztahem ke

---

²⁰⁴ RIKE R. L.: *Apex Omnium*. Berkeley – Los Angeles – London 1987, str. 54.

²⁰⁵ Amm. XXX, 9, 5.

²⁰⁶ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 440.

²⁰⁷ KELLY, G.: *Ammianus Marcellinus: The Allusive Historian*, Cambridge 2008, str. 156.

křesťanství.²⁰⁸ Proto v okamžiku, když Ammianus popsal sám sebe jako *miles quondam et Graecus*, tak tímto jasně deklaroval svou náboženskou oddanost tradičnímu římskému náboženství.²⁰⁹

Ammianus zřejmě kvůli svému nezájmu o křesťanství nebo náboženství všeobecně úplně vypouští ze svých Dějin důležité církevní události, které se odehrály za vlády císaře Constantia, o nichž ovšem existují doklady z jiných pramenů. Císař Constantius v období mezi létem 353 a jarem 360 dohlížel na provádění několika důležitých shromáždění biskupů: koncil v Arles v zimě 353–354, koncil v Miláně v létě 355, malé setkání biskupů, kteří prováděli tzv. staré vyznání v jeho přítomnosti v Sirmiu, a koncil v Konstantinopoli v lednu 360. Žádný z těchto synodů není u Ammiana zmíněn (není tam o nich ani zmínka), stejně jako duchovní pozadí Iulianovy rebelie proti císaři. O křesťanských setkáních, která měla zásadní vliv na císařskou politiku, Ammianus podává jen velmi kusé informace nebo žádné.

Ammianus přijímá vnější, nezaujatý postoj, když píše o křesťanech nebo o křesťanské církvi. To bylo obvykle považováno pouze za literární konvenci, ne za osobní postoj autora ke křesťanství.²¹⁰ Obdobný přístup s použitím podobného jazyka můžeme pozorovat u historiků až do 6. století, kteří byli nepochybně křesťany. Když Ammianus dvakrát komentuje slovo *synodus* a připojuje frázi *ut appellant* (XXV, 7, 7, XXI, 16, 18.), dává tím najevo, že jedna z nejběžnějších forem křesťanského shromáždění ve 4. století je pro něj exotickou záležitostí a že křesťanstvím opovrhuje.²¹¹

Ammiana ovšem zrazuje umělost jeho vnějšího postoje, neboť když píše o křesťanství, často používá křesťanských termínů, které jsou společné oběma jazykům, řeckému i latinskému (kněz, biskup a církev). Slovo *presbyter* se vyskytuje v jeho díle dvakrát. Poprvé uvádí toto slovo bez komentáře.

---

²⁰⁸ BARNES, T. D., *Ammianus Marcellinus and the Representation of Historical Reality*. Ithaca, NY 1998, str. 79.

²⁰⁹ BARNES, T. D., *Ammianus Marcellinus and the Representation of Historical Reality*. Ithaca, NY 1998, str. 79–80.

²¹⁰ Hunt to považuje za historiografickou konvenci. Barnes to naopak považuje za znak jeho přezíravého nebo nepřátelského postoje ke křesťanství (HUNT, E. D., *Christians and Christianity in Ammianus Marcellinus*, in: *CQ* 35, 1985, str. 197.).

²¹¹ BARNES, T. D., *Ammianus Marcellinus and the Representation of Historical Reality*. Ithaca, NY 1998, str. 82.

„*Epiroten aliquem ritus Christiani presbyterum...*“²¹²

Jednoho épeirského presbytera křesťanského ritu....²¹³

„*Et dum necessaria parabantur ad decernendum, Christiani ritus presbyter, ut ipsi appellant, missus a Fritigerno legatus cum aliis humilibus venit ad principis castra...*“²¹⁴

Zatímco se konaly nutné přípravy ke svedení rozhodné bitvy, vyslal Fritigernus spolu s jinými prostými lidmi jako posla křesťanského – jak ho sami nazývají – presbytera, a ten přišel do císařova ležení.²¹⁵

„*Praeter haec idem Christianus ut conscius arcanorum et fidus, secretas alias eiusdem regis obtulit litteras...*“²¹⁶

Mimoto odevzdal dotyčný křesťan jakožto zasvěcený a spolehlivý důvěrník jiný, tajný dopis od krále...²¹⁷

Výraz *episcopus* pro „biskupa“ použil Ammianus Marcellinus celkem sedmkrát, aniž by toto slovo nějak glosoval, často ho však nahrazuje opisnými vyjádřeními jako *Christianae legis antistes* – „velekněz křesťanského náboženství“ (*XV, 7, 6.*). Výraz *ecclesia* - „církev“ - čtyřikrát uvádí jako slovo, které není třeba vysvětlovat. Při popisu zavraždění Silvana se však, nejspíše úmyslně, vyhne slovu *ecclesia* - „kostel“ - pomocí zdánlivě klasického opisu, tedy že Silvanus uprchl *ad coventiculum ritus Christiani* – „do kapličky křesťanů“ (*XV, 5, 31.*), tedy místa, kde se shromažďují křesťané.²¹⁸

---

²¹² Amm. XXIX, 3, 4.

²¹³ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 404.

²¹⁴ Amm. XXXI, 12, 8.

²¹⁵ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 464.

²¹⁶ Amm. XXXI, 12, 9.

²¹⁷ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 464.

²¹⁸ BARNES, T. D., *Ammianus Marcellinus and the Representation of Historical Reality*. Ithaca, NY 1998, str. 83.

Ammianus někdy, možná nevědomě, přijímá křesťanské hodnoty spolu s křesťanským slovníkem. V nekrologu císaře Iuliana autor vychvaluje svého oblíbence jako vzor antických ctností.

*„Vir profecto heroicis connumerandus ingeniis, claritudine rerum et coalita maiestate conspicuus. Cum enim sint, ut sapientes definiunt, virtutes quattuor praecipuae, temperantia prudentia iustitia fortitudo, eisque accedentes extrinsecus aliae, scientia rei militaris, auctoritas felicitas atque liberalitas, intento studio coluit omnes ut singulas.“*²¹⁹

Iulianus byl zajisté mužem, jež je třeba počítat mezi hrdinné duchy, neboť se vyznamenal skvělostí činů i velebností s ní spojenou. Jsou-li totiž, jak to definují moudří mužové, čtyři hlavní ctnosti – uměřenost, rozumnost, spravedlnost a statečnost – a k nim zvenčí přistupují další – znalost vojenství, vážnost, štěstí a šlechtnost –, pěstoval s usilovnou horlivostí všechny dohromady stejně jako každou zvlášť.²²⁰

Přesto detailní výčet ctností císaře Iuliana začíná vpravdě křesťanským morálním prohlášením.

*„Et primum ita inviolata castitate enituit ut post amissam coniugem nihil umquam venereum agitare.“*²²¹

Především vynikal neposkvřněnou cudností tak, že po ztrátě své manželky nezatožil po žádné smyslné vášni.²²²

Vzhledem k tomu, jaký důraz Ammianus klade na morální hodnoty císaře Iuliana, se jeví být více křesťansky smýšlejícím autorem, než člověk, který by zastával a vyznával tradiční římské náboženství. Na základě tohoto faktu se Barnes domnívá, že Ammianus podobně jako sám Iulianus, byl původně křesťanem, ale konvertoval k pohanským kultům. Toto tvrzení vychází z několika důvodů. Jedním z nich je fakt, že i přes občasné použití

---

²¹⁹ Amm. XXV, 4, 1.

²²⁰ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 305.

²²¹ Amm. XXV, 4, 2.

²²² Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 305.

komplikovaných opisů je daleko více zběhlý v jazyce křesťanství, než se na první pohled zdá, a že se přes navenek demonstrovanou averzi vůči křesťanství projevuje jako křesťan a vyznává křesťanské morální hodnoty. Někteří badatelé se tuto skutečnost pokoušejí demonstrovat právě na chvále Iulianova celibátu v jeho nekrologu (XXV, 4, 1.). Za další možný argument lze považovat skutečnost, že po Iulianově smrti nuceně ukončil vojenskou kariéru, což by mohlo naznačovat, že byl potrestán za své odpadlictví od křesťanství.²²³

Další možností, jak vysvětlit Ammianovu zběhlost v křesťanské terminologii a jeho inklinaci ke křesťanským hodnotám, je skutečnost, že byl vychován v nábožensky smíšeném prostředí, kde bylo preferováno křesťanské myšlení a křesťanský jazyk a on sám byl seznámen s křesťanskou literaturou. Chválu Iulianova celibátu chápe jako reakci na Iulianovo vysoké hodnocení sebe samotného nebo jako důkaz, že křesťanské způsoby myšlení o sexuálním sebeovládání již prosakovaly více do tehdejšího pohanského myšlení, přestože v pohanské náboženské praxi byl celibát také známý. Doporučovali ho i mnozí filozofové, např. Plótinos.²²⁴

Pohané se křesťanům posmívali pro jejich bohoslužebná místa v hrobkách (*sepulchrum*), jež byly křesťanskými apologety z 2. a 3. století nazývány jako chrámové hrobky a které císař Theodosius označil za „hrobky smrtících mystérií“. Všechny tyto významy slova *sepulchrum* můžeme najít u Ammiana. Píše, že když se biskup Georgios podíval na chrámy v Tyché v Alexandrii, zeptal se: „*Ouam diu sepulchrum hoc stabit?*“ Jak dlouho zde bude stát tato hrobka? (XXII, 11, 7).

Termín *in propria persona* je užit ve spojení s křesťanstvím, ale také zbabělostí a vojenskou neschopností. Přesně tyto vlastnosti jsou přisuzovány Sabiniovi, velícímu důstojníkovi, který měl chránit východní hranici říše.²²⁵

„*Sabinianus inter rapienda momenta periculorum communium lectissimus moderator belli internecivi, per Edessena sepulchra quasi fundata cum mortuis pace nihil*

---

²²³ KELLY, G.: *Ammianus Marcellinus: The Allusive Historian*, Cambridge 2008, str. 156–157.

²²⁴ KELLY, G.: *Ammianus Marcellinus: The Allusive Historian*, Cambridge 2008, str. 157.

²²⁵ BARNES, T. D., *Ammianus Marcellinus and the Representation of Historical Reality*. Ithaca, NY 1998, str. 83–84.

*formidans, more vitae remissioris fluxius agens militari pyrrica sonantibus modulis pro histrionicis gestibus in silentio summo delectabatur...*²²⁶

Sabinus, nejmírnějšší to výtečník ve vyhlazovací válce, si hověl mezi edeskými náhrobky, jako by se nemusil ničeho bát, když uzavřel mír s mrtvými. A jako by si bezstarostně žil, s naprostým klidem za zvuku písní se bavil pyrrhickým vojenským tancem jako nějakou divadelní pantomimou.²²⁷

Tyto pasáže obsahují dvě polemické fráze: *Edessena sepulchra*, mezi nimiž Sabinus marní čas, byly nejspíše mučednické kostely za městem, které viděl poutník Egerius přibližně o 25 let později; výraz *vita remissior* pak označuje nejen způsob života křesťanů, ale v podstatě odpovídá kódovanému jazyku náboženství samotného. V dopise císaře Iuliana z Bostru se dočteme, že císař definuje křesťany jako „ty, kteří se odvrátili od Bohů k mrtvolám a památkám“ (Iulianus, *Ep.* 114, 438c.).²²⁸

---

²²⁶ Amm. XVIII, 7, 8.

²²⁷ Ammianus, Marcellinus: *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka. Praha 1975, str. 152.

²²⁸ BARNES, T. D., *Ammianus Marcellinus and the Representation of Historical Reality*. Ithaca, NY 1998, str. 86.

ZÁVĚR

Tato diplomová práce si kladla za cíl interpretovat křesťanství v Ammianově díle *Res gestae* a také názory na historiografovu náboženskou orientaci.

Ammianus Marcellinus obsáhl ve svém díle značnou etapu dějin 4. století. Vzhledem ke změnám, které tehdy v pozdně-římské společnosti probíhaly, je zhodnocení jeho náboženského přesvědčení velmi složité. Na základě analýzy textů se jeví jako nejpravděpodobnější ta skutečnost, že byl spíše přívržencem starých antických kultů, než křesťanem. Tento fakt by podporovala chvála a obdiv k pohanskému císaři Iulianovi Apostatovi, který opět zavedl uctívání starých náboženských kultů a v Ammianově díle vystupuje jako náboženský hrdina.

Problematika náboženského přesvědčení Ammiana je především v zahraniční literatuře předmětem intenzivního bádání, ovšem nemyslím si, že bude někdy možné dospět k jednoznačnému názoru, neboť díky nedostatku prokazatelných informací se bude jednat vždy pouze o spekulace. I když se dnes většina badatelů shodne na Ammianově náboženské neutralitě, je také možné, že tento historik byl křesťanem, který konvertoval k pohanským kultům, stejně jako Iulianus Apostata.²²⁹ Pro tuto hypotézu, kterou dnes zastává především T. D. Barnes, by svědčila Ammianova znalost a používání křesťanských výrazů, ve kterých se tento historik vyzná mnohem více, než by se dalo od vznavače starých náboženských kultů očekávat. Podle mého názoru však ve 4. století již byla obeznámenost s jazykem křesťanství velmi rozšířena i mezi pohany, a proto nebyl problém tyto výrazy začlenit do kontextu historiografického díla. Mnozí badatelé poukazovali na velmi negativní a útočné protikřesťanské pasáže v *Res gestae*, které by jasně deklarovaly samotný postoj autora, ovšem v díle jsou křesťané také na několika místech chváleni a sám Ammianus se vyjadřuje o křesťanech pochvalně. Patrná je snaha poukázat na lidská pochybení a morální poklesky. V tomto ohledu Ammianus tedy nerozlišoval, zda se jedná o křesťana, či pohana. V celém díle je patrná jeho snaha dodržet morální kodex a opravdu psát *sine ira et studio*. V potaz je také třeba brát historiografovu snahu o zalíbení se nejen pohanskému, ale také křesťanskému publiku, proto si podle mého názoru nemohl dovolit Ammianus psát příliš útočně ani na jednu, či druhou stranu.

---

²²⁹ BARNES, T. D., *Ammianus Marcellinus and the Representation of Historical Reality*. Ithaca, NY 1998, str. 83.

Z osobního pohledu pokládám Ammiana Marcellina za přívržence starého římského *cultus deorum*, který byl ovšem velmi tolerantní k ostatním náboženstvím, protože si jako historiograf uvědomoval důležitou úlohu, kterou náboženství v tak multikulturní říši hrálo. Jako bývalý voják přišel do styku z různými etniky v tehdejší Římské říši, a proto měl představu o jejich rozmanitosti. Svým přidružením k Symmachovu kroužku v Římě jasně deklaroval svůj tradicionalistický postoj a snahu zvrátit vítězství křesťanství na oficiálním náboženském poli říše, protože křesťanství bylo jednoznačně nejmladším náboženstvím, které by se nemělo srovnávat s tradičními kulty egyptskými či perskými. Klíčem k pochopení náboženského postoje Ammiana Marcellina by měly být spíše osobní informace z *Res gestae*, než textová analýza. Můžeme jenom vyjádřit politování nad tím, že téměř polovina z Ammianova díla je ztracena. Ta by nám mohla osvětlit nejen náboženskou orientaci posledního římského historiografa, ale i další poznatky o stavu křesťanství v Římské říši.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Prameny a edice²³⁰

AMMIANUS MARCELLINUS, *Rerum gestarum libri XXXI*, eds. W. Seyfarth, L. Jacob-Karau, I. Ulmann, Leipzig: Teubner 1978.

Překlady

AMMIANUS MARCELLINUS, *Soumrak říše římské*, přel. J. Češka, Praha: Odeon, 1972.

EUSEBIUS: *Církevní dějiny III*, přel. J. J. Novák, Praha 1998.

PLINIUS ML.: *Dopisy*, přel. L. Vidman, Praha 1988.

Sekundární literatura

BARNES, T. D., *Ammianus Marcellinus and the Representation of Historical Reality*. Ithaca, NY 1998.

BEDNAŘÍKOVÁ, J.: *Stěhování národů*. Praha 2003.

BUNSON, M.: *Encyclopedia of the Roman empire*. New York 2002.

BURIAN, J.; LISOVÝ, I.; PSÍK, R.: *Úvod do dějepisectví antického starověku*. Ostrava 2007.

CONTE, G. B.: *Dějiny římské literatury*. Praha 2008.

ČEŠKA, J.: *Zánik antického světa*. Praha, 2000.

DEUEL, L.: *Svědkové časů*. Praha 1974.

Encyklopedie antiky. Praha 1974.

GRANT, M.: *Pád říše římské*. Brno 1997.

HANUŠ, J.: *Od katakomb ke světové církvi. Rozhovory s historikem Josefem Češkou*. Brno 1998.

HUNT, E. D., *Christians and Christianity in Ammianus Marcellinus*, in: *CQ* 35, 1985.

KELLY, G.: *Ammianus Marcellinus: The Allusive Historian*, Cambridge 2008.

KÜNG, H.: *Malé dějiny katolické církve*. Praha 2005.

---

²³⁰ Pokud není uvedeno jinak, jsou texty převzaty ze serveru LITTERAE ANTE PORTAS (<http://litterae.phil.muni.cz>), který je spravován Masarykovou universitou v Brně.

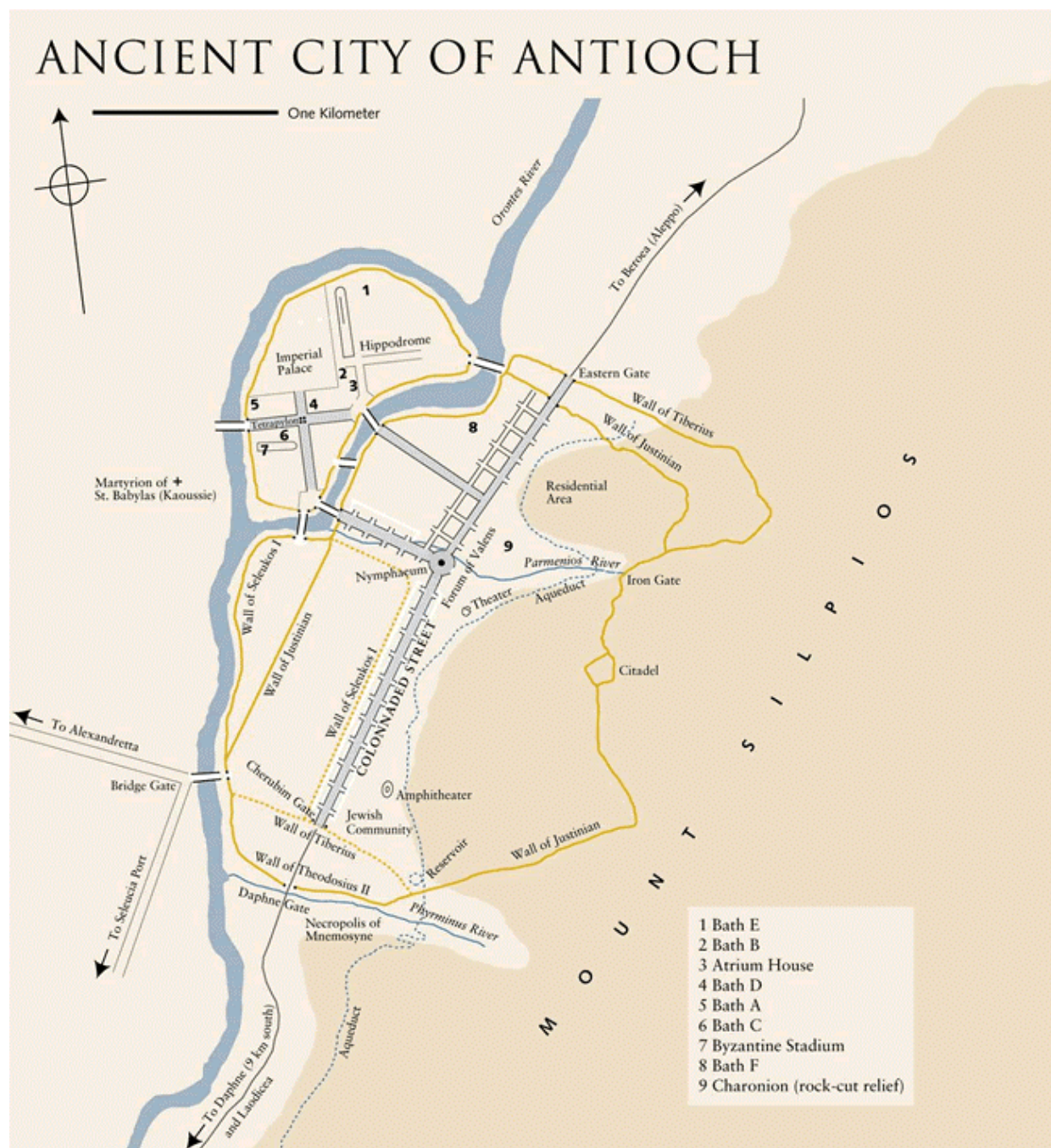

- MELLOR, R.: *The Roman Historians*. London 1999.
- NERI, V.: *Ammianus' Definition of Christianity as absoluta et simplex religio*, in: J. den Boeft, D. den Hengst, H. C. Teitler (vyd.), *Cognitio Gestorum. The Historiographic Art of Ammianus Marcellinus*, Amsterdam 1992.
- RIKE, R. L.: *Apex Omnium*. Berkeley – Los Angeles – London 1987.
- ŘÍČAN, R.; MOLNÁR, A.: *12 století církevních dějin*. Praha 1989.
- ŠOLTÉSZ, Š.: *Dějiny křesťanské církve*. Praha 1990.
- ŠUBRT, J.: *Římská literatura*. Praha 2005.
- THOMPSON, E. A.: *The Historical Work of Ammianus Marcellinus*. Cambridge 1947.
- VOUGA, F.: *Dějiny raného křesťanství*. Brno 1997.

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

Amm. – Ammianus Marcellinus, *Res gestae*

SEZNAM OBRÁZKŮ²³¹

Plán starověkého města Antiochie²³²

²³¹ Obrázková příloha má pouze ilustrativní charakter.

²³² [http:// www.mydreamsbook.com/story/Antioch/](http://www.mydreamsbook.com/story/Antioch/)

Císař Iulianus Apostata²³³

---

²³³ <http://2guysreadinggibbon.wordpress.com/page/21/>